1

Космоліт "Три Г.", безгучно вихопившись із абсолютної порожнечі гіперпростору, з'явився в універсальному часі-просторі й поволі впливав у сяючі глибини велетенського зоряного скупчення Геркулеса.

Крихітна металева бульбашка немов зависла в космосі, безпорадно заплутавшись у чіпкому павутинні гравітаційних полів, утворюваних міріадами сонць, що оточили корабель з усіх боків. Але бортові комп'ютери спрацювали бездоганно, і космоліт увійшов точно в потрібне місце. Він перебував тепер на відстані однодобової подорожі — звичайної подорожі у просторі — від подвійної зірки Лагранж.

Для різних людей на борту цей факт означав не одне й те саме. Команді світив ще один день важкої роботи, який оплачується добовими за підвищеним "польотним" тарифом, а потім — відпочинок. Щоправда, планета, до якої вони летіли, безлюдна, та перепочити все одно приємно, хай навіть то буде астероїд. Членів екіпажу не турбувала можлива розбіжність їхньої точки зору з думками пасажирів.

Річ у тім, що команда ставилася до пасажирів з певною зневагою і уникала контактів з ними.

Головачі!

Так усіх пасажирів і охрестили — всіх, крім одного. А якщо висловитися чемніше, то це був гурт науковців, гурт досить строкатий. Єдине, що об'єднувало всіх їх у цю хвилину, — це побоювання за свої прилади та невиразне бажання перевірити апаратуру ще раз, може, востаннє.

А ще, мабуть, — трохи більше, ніж завжди, хвилювання й нервове напруження. Бо ж планета безлюдна. Кожен повторював це собі, з усією певністю, вже безліч разів. Але думки твої знаєш тільки ти сам...

Що ж до тієї особливої людини, яка не належала ні до екіпажу, ні до гурту вчених, то її найсильнішим відчуттям було відчуття смертельної втоми. Марк Аннунчіо — так його звали — насилу звівся на ноги й повів плечима, немовби струшуючи з себе останні пута космічної хвороби. Корабель знову й знову прошивав туди й назад оболонку Всесвіту, перемахуючи за кожним разом ще один світовий рік відстані, а Марк Аннунчіо чотири доби не вставав з ліжка — лежав ледь не бездиханний, неспроможний навіть поїсти.

Та ось передчуття неминучої смерті відпустило його. Марк мусив з'явитися за викликом капітана. Виклик? Усередині заворушилося глухе невдоволення: адже він звик усе робити по-своєму і бачити тільки те, що хотів бачити. Зрештою, хто він такий, цей капітан, щоб...

Марка притьмом поривало розповісти все докторові Шеффілду і покласти край подібним вихваткам.

Але Марк був допитливий і розумів, що до капітана все-таки доведеться піти.

Допитливість — то була його єдина й непоборна вада!

Склалося так, що вона стала і його професією, покликанням у житті.

2

Капітан "Трьох Г." Фоленбі був чоловік тертий. Принаймні так він завжди про себе думав. Раніше йому вже доводилося виконувати рейси на замовлення уряду. Передусім такі рейси давали чудовий зиск: Конфедерація звичайно не торгувалась. Тобто це означало неодмінний

капітальний ремонт корабля після рейсу, заміну всіх спрацьованих деталей, щедру винагороду екіпажеві. То був добрий бізнес. З біса добрий бізнес.

Але цей рейс, певна річ, таки відрізнявся від інших.

І справа не у тій ватазі незвичайних пасажирів, яку капітан прийняв на борт. (Він чекав усіляких чвар та несосвітенних скандалів, але виявилося, що "головачі" — більш-менш нормальні люди). Навіть не в тому, що половину його корабля розібрали й переобладнали в "універсальну проблемну лабораторію", як значилося в контракті.

Справжній клопіт, хоч капітан гнав від себе ці думки, — то "Братусь", планета, що становила мету їхньої подорожі.

Екіпаж, ясна річ, нічого про ту планету не знав, але сам капітан, як людина терта і все таке інше, починав відчувати, що тут пахне неприємностями.

Але тільки починав...

А в цю хвилину його сильно дратував цей, як його... Марк Аннунсіо. Спересердя він аж ляснув кулаком об долоню. Його велике квадратне обличчя почервоніло від гніву.

Оце нахабство!

Хлопчисько, ще й двадцяти нема — якийсь, розумієте, нікчема навіть у порівнянні з рештою пасажирів — і раптом посмів таке вимагати!

Що за цим криється? Це треба врешті-решт з'ясувати.

Зараз, під гарячу руку, капітан із задоволенням з'ясував би все, вхопивши декого за барки й трусонувши нахабу так, щоб аж зуби заклацали, або ще краще... Та ні, так не варто.

Кінець кінцем нинішній політ має дослідницький характер. Мета подорожі капітанові невідома, але ж її фінансувала сама Конфедерація Планет. І схоже на те, що цей двадцятирічний проноза-турист, якому він залюбки вкоротив би надто цікавого носа, становить невід'ємну частину великої таємниці. Але все-таки навіщо хлопчисько знадобився на борту? Ти бач, до нього навіть приставили цього доктора Шеффілда: невже той не має ніякого іншого діла, крім як панькатися з цим шмаркачем? Що це все значить? Хто він — Аннунсіо?

Протягом усього польоту він, кажуть, страждає на космічну хворобу. А може, то лише привід, щоб не виходити з каюти?

І тут від дверей пролунав сигнал.

Мабуть, він — хлопчисько.

"Спокійно, — сказав собі капітан. — Спокійно".

3

На порозі капітанової каюти Марк Аннунчіо облизав губи, марно намагаючись позбутися гіркуватого присмаку в роті. В голові паморочилося й тисло в грудях.

У цю мить він ладен був скласти з себе всі повноваження, якими його наділили, — аби тільки повернутись на Землю.

Марк з тугою пригадав свою земну кімнату, знайому до найменших дрібниць, невеличку, але ж особисту, де він міг спілкуватися тільки з такими, як він сам. Крім ліжка, стола, стільця та шафи в кімнаті не було

більш нічого — все потрібне йому містилося в Центральній бібліотеці, куди він мав вільний доступ. Тут же не було нічого. Він сподівався, що на борту космольота можна буде взнати багато нового. Раніше йому ще не доводилося бувати на космічному кораблі. Але хто ж би міг подумати, що його стільки днів мучитиме космічна хвороба?

Маркові так захотілося додому, що він мало не заплакав. Він ненавидів себе за те, що в нього зараз червоні очі, що в них бринять сльози і капітан усе це бачить. Він ненавидів себе за те, що не схожий на дорослу, дужу людину, що більше скидається на хирляве мишеня.

Власне, так воно й було. Він мав шовковисте, пряме й блискуче волосся мишасто-брунатного кольору, вузьке скошене підборіддя, маленький рот і гострий носик. Додати до цього носика по п'ять або шість вусинок з кожного боку, і подібність буде повна. Та й зріст у нього нижчий за середній.

Але тут Марк уздрів крізь ілюмінатор капітанової каюти безліч зірок, і йому перехопило дух.

Зірки!

Такими він їх ніколи не бачив.

Марк ще жодного разу не покидав планети Земля. (Доктор Шеффілд казав, що саме через це на хлопця навалилася космічна хвороба. Марк йому не вірив. Він читав у п'ятдесяти різних книжках, що космічна хвороба має психогенне походження. Отже, навіть доктор Шеффілд часом намагається обманювати його).

Ще жодного разу Марк не покидав Землю, він звик до земного неба. Призвичаївся до видовища розпорошених по небесній півсфері двох тисяч зірок, серед яких лише десять — першої величини.

А тут шалене юрмище зірок. В одному невеличкому квадраті ілюмінатора їх у десять разів більше, ніж на всьому земному небосхилі. І до чого ж яскравії

Марк жадібно закарбував у думці їхнє розташування. Видовище вкрай схвилювало його. Звичайно, він знав чисельні характеристики зоряного скупчення Геркулеса. За різними підрахунками, в ньому налічувалося від одного до десяти мільйонів зірок (контрольного обліку ще ніхто не робив). Але числа — це одна річ, а реальні зірки — то щось зовсім інше.

Маркові закортіло перелічити їх. Раптове бажання пойняло всю його істоту. Цікаво, скільки їх тут, чи всім дано назви і чи для всіх зірок визначено астрономічні параметри. Подивимось...

Він рахував їх групами по сто штук. Дві... Три... Він міг би рахувати й напам'ять, але йому подобалося спостерігати навіч реальні фізичні явища, а надто коли вони були такі неймовірно гарні. Шість... сім...

Гучний привітний капітанів голос повернув хлопця у цю грішну каюту:

— Радий вас бачити, містере Аннунсіо!

Марк здригнувся й ображено покосився на капітана. Чому йому заважають рахувати зірки?

Він змахнув рукою в бік ілюмінатора й роздратовано сказав:

— Зірки!

Капітан повернувся, щоб і собі глянути.

— Ну, зірки. Хіба щось негаразд?

Марк дивився на широку спину капітана, на його могутні крижі, на сірий йоржик цупкого волосся і на дебелі руки: склавши їх за спиною, капітан ритмічно поплескував товстими пальцями по блискучому пластикові куртки.

"Що йому до всіх зірок на світі? — подумав Марк. — Хіба його обходить їхній розмір, світність, спектральний клас?"

Спідня Маркова губа смикнулась. Цей капітан — просто ще один "нонкомпос", от і все. На цьому кораблі самі тільки нонкомпоси. Так їх називають у його рідній Мнемонічній Службі. Всі тут нонкомпоси. Без комп'ютера не годні й п'ятнадцять піднести до куба.

Марк відчував себе геть самотнім.

Та що вдієш? Марна справа щось пояснювати нонкомпосові. І він сказав:

— Тут так густо зірок. Як гороху в супі.

— Це тільки здається, містере Аннунсіо. — Капітан у прізвищі Марка вимовляв "с" замість "ч", і цей звук різав Маркові вухо. — Середня відстань між зірками в найгустішому скупченні — понад світовий рік. Місця задосить, га? А на вигляд тіснувато. Я з вами згоден. Коли вимкнути світло, то вони засяють, як трильйон леліток Чісхольма у вібруючому силовому полі.

Але капітан не запропонував вимкнути світло, просити ж його Марк не збирався.

— Сідайте, містере Аннунсіо, — запросив капітан. — У ногах правди нема, га? Ви палите? Не заперечуєте, якщо я запалю? Шкода, що ви прийшли сюди не вранці. О шостій годині — локального часу — тут була чудова панорама обох Лагранжів. Червоний і зелений ліхтарики. Наче

світлофор, га? А ви зі своєю космічною хворобою, можна сказати, проґавили весь політ. Що, непереливки було, га?

Ті нескінченні "га?" капітан вимовляв з якимось собачим виском, начебто для того, щоб дратувати Марка.

Він тихо відповів:

— Тепер у мене все гаразд.

Капітана така відповідь, здається, мало задовольнила. Він пихнув сигарою і втупився у Марка з-під насуплених брів. Потім поволі промовив:

— Хай там як, а я радий з вами зустрітися. Познайомимося трохи ближче. Потиснемо один одному руку. Наш "Три Г." вже не раз виконував важливі рейси за завданням уряду. І завжди все було гаразд. Я не мав ніколи жодної халепи. І не бажаю мати якусь халепу. Ви мене розумієте?

Марк не розумів. Він і не збирався розуміти. Його очі знову жадібно уп'ялися в зоряну картину: розташування зірок дещо змінилось.

Капітан на мить перехопив його погляд. Він спохмурнів і якось дивно смикнувся — неначе хотів знизати плечима, та передумав. Тоді неквапом підійшов до пульта керування, і по цяткованому зірками ілюмінатору ковзнула металева штора, сховавши під своєю велетенською повікою всі космічні чари.

Марк аж підскочив і загорлав у нестямі:

— Що за дурниці? Я ж їх лічу, ви, невігласе!

— Лічиш?.. — спалахнув капітан, проте стримався і примусив себе вибачитись. — Даруйте! Але нам треба поговорити трохи про справу.

Він трохи наголосив останнє слово.

Марк знав, про що йдеться.

— Розмови ні до чого. Я хочу подивитися бортовий журнал. Я повідомив вас про це по селектору. Зважте: через вас я вже згаяв кілька годин.

— Сподіваюсь, ви повідомите мене й про те, навіщо вам треба подивитися бортовий журнал, га? — запитав капітан. — Ви перший, кому таке заманулося. У вас є повноваження?

Марк аж закляк від подиву.

— Капітане, я з Мнемонічної Служби... А тому можу дивитись геть-чисто все.

Капітан запахкав сигарою. (Спеціальний сорт сигар для космічних польотів. Завдяки доданому оксидаторові виключається витрачання атмосферного кисню).

— Он як? Ніколи не чув про таку службу. А чим вона займається? — обережно запитав капітан.

Марк відповів, як відрізав:

— Мнемонічна Служба, й годі! Мій обов'язок — дивитися що і де завгодно й запитувати про що завгодно. І мені надано саме такі повноваження.

— Якщо я не захочу, журналу ви не одержите.

— Ваша думка нічого не важить, ви... нонкомпос.

І тут капітана прорвало. Він жбурнув сигару на підлогу й люто розчавив її черевиком. Потім підібрав недокурок і дбайливо запхав його в отвір сміттєпроводу.

— Що — маємо нову течію у галактичній політиці?.. — гаркнув капітан. — А ви хто такий, врешті-решт? Секретний агент? Велике цабе? Говоріть прямо. Зараз же.

— Досить того, що я вже сказав.

— Мені нема чого приховувати, — озвався капітан. — Але в мене є свої права.

— Нема чого приховувати! — вереснув Марк. — Тоді скажіть, чому корабель зветься "Три Г."?

— Зветься як зветься.

— Ви не крутіть. Такої назви в Земному реєстрі нема. Я знав це ще на Землі. Й тільки чекав нагоди, щоб запитати.

Капітан закліпав очима й промовив:

— Це так усі перехрестили офіційну назву "Георг Г. Гронді".

Марк розреготався:

— Он воно що! Ну, нехай. Після того як подивлюся бортовий журнал, я хочу поговорити з командою. Маю такі повноваження. Можете спитати у доктора Шеффілда.

— І з командою поговорити, га? — скипів капітан. — Гаразд, шмаркачу, ти в мене наговоришся. Тільки не з командою, а зі своїм Шеффілдом, і не абиде, а в карцері — під арештом до самої посадки!

І він потягся до селектора.

4

Наукова група "Трьох Г." була нечисленна, якщо брати до уваги обсяг її роботи, і складалася переважно з молодих учених. Ну, скажімо, не таких молодих, як Марк Аннунчіо, — той взагалі був "біла ворона", — але найстаршому з науковців, астрофізикові Еммануелю Джорджу Саймонові не було ще й тридцяти дев'яти. А темне, густе волосся та великі блискучі очі робили його ще молодшим. Щоправда, тим блиском він почасти мав завдячувати контактним лінзам.

Саймон, який, певно, ні на хвилину не забував про свій не дуже солідний вік і про те, що він номінально вважається керівником експедиції (цей факт більшість членів групи схильна була легковажити), весь час намагався виказувати своє цілком спокійне ставлення до нелегкої мети їхньої подорожі. Ось і тепер, проглянувши перфострічку та замислено пропустивши її між пальцями, поки вона знову накручувалася на бобіну, він умостився в найм'якше крісло невеличкої кают-компанії, зітхнув і промовив сам до себе:

— Знову те саме. Нічого цікавого.

Він уважно розглядав останні кольорові фотознімки подвійної зірки Лагранж, але залишався геть байдужий до їхньої краси. У порівнянні з земним Сонцем Лагранж-І був менший розміром, але мав більшу температуру. Він сяяв на знімку блискучим зелено-голубим смарагдом в оточенні жовто-зеленого перлинного полиску від золотої оправи. На вигляд зірка здавалась не більшою за горошину. Майже поруч з Лагранжем-І (так видавалося на фотографії) світився Лагранж-ІІ. Зараз

він займав у просторі таке положення, що на знімку був удвічі більший за Лагранж-I. (Насправді його діаметр становив лише 4/5 діаметра Лагранжа-I, об'єм — половину, а маса — дві третини). Його червоно-оранжеве світло, до якого плівка мала меншу чутливість порівняно з оком людини, виглядало тьмянішим, ніж завжди, особливо на тлі сліпучого сонця-близнюка.

Обидва сонця оточував неймовірної краси розсип зірок скупчення Геркулеса: щедро розпорошений діамантовий пил — жовтий, білий, блакитний, червоний, нітрохи, здавалось, не затьмарений світлом двох сонць. "Ефект поляризаційної зйомки", — подумав Саймон і промовив:

— І тут нічого цікавого.

— А по-моєму, дуже гарні знімки, — зауважив коротенький опасистий чоловік, що теж сидів у кают-компанії. Це був Гроот Новенаагль, лікар експедиції, котрого ніхто не називав інакше, як "Нові".

Він підійшов до Саймона і, схилившись над його плечем, примружив свої короткозорі очі.

— А де тут Братусь? — запитав він.

Саймон підвів на нього очі й монотонним голосом проказав:

— Планети під такою назвою не існує. Якщо ви маєте на увазі планету, що зветься Троя, то в тих клятих зіркових джунглях розпізнати її неможливо. Ця картинка годиться тільки для популярного журналу. Для серйозного спеціаліста користі з неї чортма.

— А, "Космос зісподу", — розчаровано пробурмотів Нові.

— А вам, власне, яка різниця? — запитав Саймон. — Невже полегшає, коли я скажу, то Троя — он та цяточка? Або та? Вони ж усі однакові, ви все одно їх не розпізнаєте.

— Годі вам, Саймоне. Не будьте, ради бога, аж такий бундючний. Мною керує цілком законне почуття. На якийсь час ця планета має стати для нас домівкою, але, наскільки я знаю, вона може стати й домовиною.

— Нові, тут нема глядачів, нема оркестру, мікрофонів і сурем теж нема. То навіщо розігрувати мелодраму? Яка ще домовина? Коли ми там і помремо, то тільки з власної вини — от, може, обжеремося на смерть.

Це було сказано з тим характерним притиском, який властивий людям, що скаржаться на кепський апетит, коли вони розмовляють з тими, хто любить поїсти. Начебто погане травлення є якоюсь ознакою моральної стійкості й високого інтелекту.

— Ця планета — вже домовина. Там померло понад тисячу чоловік, — майже пошепки вимовив Нові.

— Справді, справді, Нові. Щодня в Галактиці вмирає приблизно мільярд людей.

— Але не так, як на цьому Братусі.

— Як — не так?

Нові відповів у своїй звичайній, лікарській манері — лагідним, спокійним голосом, хоча тепер він говорив ніби через силу:

— Цю тему дозволено обговорювати лише на офіційних засіданнях. Наказ є наказ.

— А я й не збираюся тут нічого обговорювати, — похмуро сказав Саймон. — Це дві звичайні зірки. Біс його знає, навіщо я погодився летіти сюди. Мабуть, тому, що випала нагода зблизька спостерігати незвичайно велику систему троянського типу. А ще було цікаво побачити придатну для життя планету під двома сонцями. Не розумію, чому я вирішив, ніби в цьому є щось дивовижне.

— Тому, що ви знали про дивовижну смерть тисячі чоловіків та жінок, — підказав Нові й раптом попросив: — Послухайте, Саймоне, а чи не розповіли б ви мені, що таке взагалі "планета троянського типу"?

Лікар стоїчно витримав ще один презирливий погляд співбесідника, а потім сказав:

— Добре, добре. Я чогось не знаю, ви не знаєте чогось іншого. Ви ж не знаєте, наприклад, що таке ультразвукове розтинання?

— Так, не знаю, — холодно відповів Саймон. — І гадаю, що це дуже добре. З моєї точки зору, всяка інформація, яка лежить поза межами фахової спеціалізації науковця, — шкідлива, бо потребує зайвих витрат інтелектуального потенціалу. Тому я не згоден з поглядами Шеффілда.

— І все-таки я хочу знати, що таке "планета троянського типу". Якщо ви, звичайно, спроможні мені пояснити.

— Так, спроможний. Щоправда, про це вже йшлося на першому інформаційному засіданні, але, може, ви були тоді неуважні. Переважна більшість кратних зірок — а вони становлять третину всіх зірок — має планети такого типу. На жаль, майже всі подібні планети не мають сприятливих умов для життя. Якщо вони досить віддалені від центра тяжіння своєї зоряної системи, щоб їхня орбіта наближалася формою до кола, то вони аж такі холодні, що на їхній поверхні конденсуються океани рідкого гелію. Якщо ж планети перебувають у зоні теплової дії сонць, то їхні орбіти не мають правильної форми, тобто принаймні один раз за

оберт вони наближаються до того чи того сонця на таку відстань, що на них і залізо б розплавилось. Однак тут, у системі Лагранж, ми маємо ситуацію незвичайну. Дві зірки, Лагранж-I та Лагранж-II, а також планета Троя зі своїм супутником Іліоном містяться у вершинах уявного рівнобічного трикутника. Зрозуміло? Таке розміщення, виявляється, взаємно зрівноважене, але, заради всього святого, не питайте мене чому. Вважайте, що це моя особиста професійна думка.

Нові пробурмотів собі під ніс:

— Мені й не снилося піддавати сумніву чиюсь професійну думку.

Саймон неохоче вів далі:

— Вся система обертається як єдине ціле. Троя завжди перебуває на відстані в сто мільйонів миль від кожного сонця, а обидва сонця — на відстані в сто мільйонів миль від неї і одне від одного.

— Все це я знаю. Я все-таки був уважний на тому інформаційному засіданні. Але чому вона зветься планетою "троянського типу"?

Саймон на мить стиснув свої тонкі губи, наче через силу стримував якусь лайку. Потім сказав:

— Таке саме угруповання маємо і в нашій Сонячній системі. Сонце, Юпітер і група малих астероїдів утворюють взаємно зрівноважений рівнобічний трикутник. Так вийшло, що астероїдам надали імена Гектора, Ахіллеса, Аякса та інших героїв троянської війни. Отже... А може, досить?

— І це все? — запитав Нові.

— Так. Вам не набридло докучати мені?

— Ой, та горіли б ви синім вогнем!

Нові підвівся й пішов геть від обуреного астрофізика, але тільки-но підняв руку до кнопки біля дверей, вони самі ковзнули вбік, і на порозі з'явився Борис Вернадський — чорнобородий геохімік з широким обличчям і великим ротом. Його невгамовною пристрастю були сорочки в дрібний горошок та магнітні запонки з червоного пластику. Він не захотів помічати ні розчервонілої фізіономії Нові, ні маски крижаного презирства, що застигла на обличчі Саймона, і весело заторохтів:

— Хлопчаки-школярики, затамуйте подих і ви, можливо, почуєте, як готується вибух, здатний обвалити Чумацький Шлях. Вибухівку вже закладено он там, нагорі, у каюті капітана.

— Що сталося? — запитав Нові.

— Капітан накрутив хвоста Аннунчіо, нашому чаклунові, пестунчикові доктора Шеффілда, тож доктор помчав нагору як опечений — очі мало не на лобі.

Саймон не дослухав його і, відвернувшись, зневажливо пхикнув.

Нові здивувався:

— Шеффілд? Він же ніколи не сердиться! На моїй пам'яті він ще ні разу й голосу не підвищив.

— Тепер підвищив, ще й як. Коли почув, що Марк без його відома зник із своєї каюти і що капітан дає хлопцеві добрячого прочухана, то він — ого! До речі, Нові, а ви знали, що хлопчина вже оклигав і розгулює по кораблю?

— Не знав, але передбачав. Така вже особливість цієї космічної хвороби. Коли вона навалюється на тебе, то думаєш — усе, смерть. І вже

чекаєш її не дочекаєшся. А за кілька хвилин відпустить, і ти живий-здоровий. Ще немічний, але ж не хворий. Уранці я сказав Маркові, що ми завтра, певно, зробимо посадку. Гадаю, це його й поставило на ноги. Бажання от-от відчути грунт під ногами витісняє геть ту космічну недугу. Скоро ми справді зробимо посадку. Так, Саймоне?

Астрофізик видав якийсь невиразний звук, котрий при бажанні можна було трактувати як вияв згоди. Принаймні так його зрозумів Нові. Він тут же продовжив розмову:

— А все ж таки, що трапилось?

— Ну, ви ж, мабуть, знаєте, — заговорив Вернадський, — що коли хлопчина засів як пень у своїй каюті, бо його геть замордувала космічна хвороба, Шеффілд перейшов жити до мене. Сидить він сьогодні за столом над своїми пришелепуватими таблицями й клацає мінікалькулятором. Коли чую — гуде селектор, а тоді голос капітана... Виявляється, хлопець у нього, а капітан хоче дізнатися, трах-тарарах, навіщо той сякий-такий уряд приставив до нього шпигуна. А Шеффілд горлає йому, що проштрикне йому гузно нівелірною трубкою Колламора, коли капітан дозволить собі якусь дурницю стосовно хлопця. А тоді, мов куля, вилетів з каюти — навіть селектора не вимкнув, так що мені було добре чути, як капітан од злості мало піною не спливає.

— Не вигадуйте, — сказав Нові. — Нічого такого Шеффілд сказати не міг.

— Ну, щось таке подібне.

Нові обернувся до Саймона.

— Ви очолюєте нашу групу. Чому ви не втрутитесь?

— Аякже! — скинувся Саймон. — Ви згадуєте про того, хто "очолює нашу групу", лише тоді, як щось скоїться! Хай самі розбираються, хоч навкулачки. Тільки ж Шеффілд вояка, певно, лише на словах, а капітан — той надто вже любить чухати собі крижі: ніколи не витягне рук із-за спини. Вернадський просто панікує, я гадаю, що до рукопашної не дійде.

— Гаразд, але в такій експедиції, як наша, краще б уникати будь-яких гострих сутичок...

— Ви маєте на увазі нашу особливу місію? — Вернадський, мов актор, закотив очі під лоба і, здійнявши руки, патетично проголосив: — О, як жахає мене хвилина, коли ми опинимось серед тлінних останків загиблої експедиції!

Кожен живо уявив собі цю невеселу картину, і всі раптом примовкли. Навіть Саймонова потилиця — єдине, що видніло понад спинкою м'якого крісла, — теж, здавалося, заціпеніла від важких роздумів.

5

Освальд Мейєр Шеффілд, довготелесий і худий, як тріска, психолог, мав м'який баритон, який не тільки давав йому змогу з несподіваною віртуозністю виспівувати оперні арії, а й допомагав із спокійною вбивчою точністю брати гору в будь-якій суперечці.

І, коли заходив до каюти каштана, він зовсім не був схожим на того розлюченого задираку, якого змалював Вернадський. Він навіть усміхався.

А капітан, побачивши психолога, вмить спалахнув:

— Послухайте, Шеффілде...

— Хвилиночку, капітане Фоленбі, — зупинив його Шеффілд. — Як ти себе почуваєш, Марку?

Марк опустив очі й відповів здушеним голосом:

— Усе гаразд, докторе Шеффілд.

— Я не знав, що ти вже піднявся з ліжка.

Навіть тіні докору не вчувалося в його голосі, та Марк став виправдовуватися:

— Мені покращало, докторе Шеффілд, і без роботи я дуже занудьгував. Скільки я тут, на кораблі, а ще нічого не зробив. Тому я звернувся по селектору до капітана і попросив його показати мені бортовий журнал. А він викликав мене сюди.

— Гаразд. Я гадаю, він не заперечуватиме, якщо ти зараз підеш до себе в каюту.

— Ах, "він не заперечуватиме"!.. — почав капітан.

Шеффілд підвів на капітана сумирний погляд.

— Я відповідаю за нього, сер.

І капітан чомусь не знайшов, що відповісти.

Марк слухняно підвівся і під пильним поглядом Шеффілда рушив до дверей. Коли він вийшов, Шеффілд знову глянув на капітана.

— Що за ідіотські вибрики, капітане?

Капітанові коліна раптом завихлялися, розгойдуючи тіло в якомусь загрозливому ритмі. Потім він з різким виляском зчепив руки за спиною.

— Це питання повинен поставити я, а не ви. Я тут капітан, Шеффілде.

— Знаю.

— А що це означає, теж знаєте, га? Поки корабель перебуває в космосі, він згідно з законом вважається планетою, і мені надається на ньому абсолютна влада. У космосі моє слово беззаперечне. Навіть Центральний Комітет Конфедерації не може його скасувати. Я повинен підтримувати дисципліну, і тому ніякий шпигун...

— Годі, капітане. Краще послухайте, що я вам скажу. Вас зафрахтувало Бюро у справах периферії, щоб ви доставили споряджену урядом наукову експедицію у систему Лагранж і надавали вченим всіляку допомогу доти, доки вони будуть там працювати і доки не виникне небезпека для екіпажу та корабля; а потім ви маєте доставити нас додому. Ви підписали контракт і взяли на себе певні зобов'язання. Адже так, капітане? Наприклад, ви не маєте права торкатися нашої апаратури, щоб не вивести її з ладу.

— А хто ж з біса таке робить? — з обуренням підхопився капітан.

Шеффілд спокійно відповів:

— Ви, ви, капітане. Дайте спокій Маркові Аннунчіо. Так само, як ви не чіпаєте монохроматора Саймона чи мікроскопів Вайо, — так само не зачіпайте мого Марка Аннунчіо. Жодним із ваших десяти можновладних пальців. Утямили?

Обтягнені уніформою капітанові груди гордо випнулися.

— Я не бажаю вислуховувати ніяких наказів на борту свого корабля. Ваші балачки я розцінюю як дисциплінарну провину, містере Шеффілд. Ще трохи — і ви підете під домашній арешт, разом із вашим Аннунчіо. Не подобається — можете скаржитись у Контрольну комісію, коли повернетесь на Землю. А до тих пір тримайте язика за зубами.

— Стривайте, капітане. Дайте мені пояснити. Марк — він із Мнемонічної Служби.

— Еге ж, і він так казав. Немонічна Служба, немонічна служба... Як на мене, то це звичайна таємна поліція. Тільки на борту мого корабля цього не буде, га?

— Мнемонічна Служба, — терпляче повторив Шеффілд. — Ем-ен-е-ем-о-ен-і-че-ен-а. Ви не вимовляєте першого "ем". Ця назва походить від грецького слова, що означає "пам'ять".

Очі капітана звузились.

— Він усе запам'ятовує?

— Саме так, капітане. Бачите, я сам, мабуть, трохи винен. Я мав сповістити вас про Марка. І я б це зробив, якби хлопчина не занедужав одразу після старту. Я тоді вже більше ні про що не міг думати. А те, що він може зацікавитися самим кораблем, мені й на думку не спало. Тим часом він мусить цікавитися всім на світі.

— Всім на світі, га? — капітан глянув на стінний хронометр. — То сповістіть мене про це нарешті хоч тепер. Тільки без зайвих слів. Взагалі — менше теревенів. Часу обмаль.

— Це недовга розмова, запевняю вас. Ось ви, капітане, — людина, яка знає космос уздовж і впоперек. А коли так, то скажіть, скільки населених планет належить до Конфедерації?

— Вісімдесят тисяч, — негайно відповів капітан.

— Вісімдесят три тисячі двісті, — поправив Шеффілд. — Хто, по-вашому, керує такою величезною політичною організацією?

Капітан знову відповів без запинки:

— Комп'ютери.

— Точно. Скажімо, на Землі половина населення займається інформаційним забезпеченням свого уряду і тільки те й робить що обраховує, обраховує... На інших населених планетах теж є свої комп'ютерні центри. І все одно якась частина даних губиться. Кожен малий світ знає щось таке, чого не знають інші. Так само й люди. Візьмемо нашу невеличку компанію. Геохімік Вернадський не знає біології, а я, хоча трохи біолог, кепсько розуміюся на біохімії. Ніхто з нас, за винятком Фоукса, не вміє пілотувати найпростіший патрульний космоліт. Тому ми й працюємо разом, обмінюючись нашими знаннями. Проте є одне "але". Ніхто з нас не знає напевно, які з його конкретних знань стануть у пригоді іншому науковцеві за певних обставин. Ми ж не можемо сидіти й розповідати один одному все, що знаємо. Тому доводиться покладатись на здогад, а це — справа ненадійна. Наведу приклад. Є два факти, А і Б, що цілком узгоджуються один з одним. І от науковець А, який знає факт А, звертається до науковця Б, який, виявляється знає факт Б: "Який жаль, що ти мені не сказав цього десять років тому". На що науковець Б відповідає: "А я не думав, що це має аж таку вагу" або "А я гадав, що це всім відомо".

— Ось для цього й понаробляли стільки комп'ютерів, — зауважив капітан.

— Так, але можливості комп'ютерів не безмежні, — відповів Шеффілд. — Їм потрібно ставити запитання. Більше того, запитання мають бути такими, щоб їх можна було виразити щонайменшою кількістю символів.

Крім того, комп'ютери — страшенні буквалісти. Вони відповідають лише на те, що ви запитали, а не на те, що ви мали на увазі. Іноді не вдається правильно поставити запитання або у машину вводять не ті символи, а в такому разі комп'ютер самотужки потрібної інформації не видасть. Що нам, усьому людству, потрібно — так це не механічна "машина пам'яті", а машина, наділена уявою. Як оця, — Шеффілд постукав пальцем себе по лобі. — Або як ваша, капітане.

— Можливо, — буркнув капітан. — Тільки мені вже краще б звичайну, га? Оту, невигадливу, з кнопками.

— Ви цього певні? Адже в них не буває осяянь. У вас же вони, либонь, бувають!

— А це хіба стосується до справи? — Капітан знову глянув на хронометр.

— Десь у глибинах людського мозку, — із запалом повів далі Шеффілд, — є сховище всіх без винятку відомостей, які трапились його володареві. І лиш небагато з них ми здатні пригадати свідомо, але всі вони там, на місці, і видобути їх допомагає крихітна фея — Асоціація, а відбувається це начебто навіть без нашої участі. Тому ми й називаємо це "осяянням", або "передчуттям". Деяким людям вони властиві більше, ніж іншим. А в декого їх можна підсилити спеціальним тренуванням. Дехто досягає тут просто-таки феноменальної досконалості, як-от Марк Аннунчіо та ще сотня таких, як він. Настане час, і, я вірю, їх буде мільярд. І тоді ми матимемо справжню Мнемонічну Службу.

Все своє життя, — провадив Шеффілд, — ці люди нічого не роблять, тільки читають, дивляться і слухають. І їх навчають робити все це чимдалі краще й ефективніше. Не має значення, які саме дані вони накопичують: багато що в тому хаосі може здаватися геть позбавленим якогось сенсу чи ваги. Ніхто в Службі не стане заперечувати, якщо котрийсь із мнемоніків витратить цілий тиждень на вивчення результатів усіх матчів з

космічного поло, що відбулися в секторі Канопуса протягом ста останніх років. Будь-яка часточка інформації колись може знадобитися. Це основоположна аксіома. А час від часу хто-небудь із мнемоніків може раптом натрапити на таке співвідношення, знайти яке не під силу машині взагалі. Тому що жодна машина нездатна сама раптом поєднати дві абсолютно не зв'язаних між собою одиниці інформації — потрібна людина, досить божевільна, щоб поставити комп'ютерові оте найнеймовірніше, але єдино слушне запитання. Одна хороша кореляція, знайдена таким чином, може покрити всі витрати на Мнемонічну Службу за десяток, а то й більше років.

Капітан стривожено підняв свою широку, мов лопата, долоню:

— Зачекайте хвилину. Аннунчіо казав, що в земних реєстрах нема корабля під назвою "Три Г.". Що це має означати, ніби він знає напам'ять назви всіх зареєстрованих кораблів?

— Можливо, — відповів Шеффільд. — Мабуть, він прочитав Реєстр торгового флоту. Якщо це так, то він знає всі назви, тоннаж, роки побудови, порти приписки, чисельність екіпажу і все інше, що міститься в реєстрі.

— А він ще й зірки рахує...

— А чом би й ні? Це теж блок інформації.

— Хай мене чорти візьмуть!

— Може,й візьмуть, капітане... Річ у тім, що люди, подібні до Марка, відрізняються від усіх інших. Він одержав незвичайне, викривлене, як на наш погляд, виховання, а тому має і незвичайне, викривлене світосприйняття. Відтоді як його у п'ятирічному віці віддали до Мнемонічної Служби, він уперше вийшов поза її стіни. Він дуже вразливий, і тому поводитися з ним треба дуже обережно. Його не можна

"зіпсувати", і мені доручено стежити, щоб цього не трапилось. Він — мій найтонший прилад, цінніший за будь-який пристрій на цьому кораблі, не виключаючи й плутонієвого реактора. На весь Чумацький Шлях таких, як Марк, — не більше сотні.

Капітан Фоленбі набундючився, сповнений враженої гідності. Але процідив:

— Гаразд. Отже, потрібен бортжурнал. Але суворо конфіденційно, га?

— Суворо. Він розповідає все тільки мені. А я теж не передаю інформацію нікому, хіба що буде встановлено якесь надзвичайно важливе співвідношення.

Схоже було, що капітан під "суворою конфіденційністю" розумів дещо інше, але він обмежився тим, що сказав:

— Тільки команді — ні в якому разі! — Капітан зробив красномовну паузу і додав: — Ви знаєте, про що йдеться.

Шеффілд ступив до дверей.

— Марк у курсі. Запевняю вас, екіпаж не почує від нього нічого такого.

Він уже переступав поріг, коли капітан знову обізвався:

— Шеффілде!

— Слухаю.

— А що таке "нонкомпос"?

Шеффілд стримав посмішку.

— Він вас так назвав?

— То що це таке?

— Скорочений вираз "нон компос ментіс". Так мнемоніки називають усіх не своїх. Жаргон Мнемонічної Служби. Ви нонкомпос. І я теж. По-латині буквально це означає "несповна розуму". І, знаєте, капітане, по-моєму, вони мають рацію.

І Шеффілд швидко зачинив двері.

6

Марк Аннунчіо переглянув увесь бортжурнал секунд за п'ятнадцять. Майже все там було для нього незрозумілим, але він взагалі розумів мало з того, що запам'ятовував. Це його ніколи не засмучувало, і зараз Маркові було байдуже, що в журналі скрізь сама нудота. Розчарований, бо не задовольнив своєї цікавості, Марк усе ж відклав бортжурнал з почуттям полегшення.

Потім він подався до корабельної бібліотеки й опрацював не менше тридцяти книжок — з такою швидкістю, на яку здатний лише сканер. Підлітком він три роки навчався такого читання і досі ще з гордістю пригадував, як установив на випускних іспитах рекорд швидкісного запам'ятовування.

Врешті-решт Марк забрів до лабораторного відсіку й почав заглядати то до одного, то до іншого приміщення. Він не приставав із запитаннями до науковців і відразу ж зникав, тільки-но хтось звертав на нього увагу.

Він відчував, що ці нонкомпоси дивляться на нього, як на екзотичного звіра, і ненавидів їх за це. Терпіти не міг їхнього зверхнього вигляду: теж

іще всезнайки! Витратили всю потужність свого мозку на одну вузеньку галузь, з якої й пам'ятають лише мізерну частину, а туди ж — хизуються...

А втім, йому, звісно, доведеться з ними контактувати. Зрештою, це його робота. А коли б і не так, він однаково не втримався б від запитування — через допитливість. Та він постарається потерпіти до посадки на планету.

Марк радів, що корабель уже перебуває в межах зоряної системи. Скоро він побачить нову планету з новими сонцями — двома відразу — і з новим місяцем. Чотири об'єкти, і кожен піднесе свіженьку інформацію. Невичерпна скарбниця фактів, які можна буде з любов'ю видобувати й класифікувати.

З трепетним почуттям подумав він про той хаотичний безмір інформації, що чекає на нього. Власний мозок уявлявся йому у вигляді велетенського банку даних з розгалуженою перехресною індексацією: вся система простяглася нескінченно в усіх напрямах і працюватиме акуратно, чітко, швидко, як ідеально змащений і гранично точний механізм.

Він мало не розреготався, згадавши про ті запорошені горища, які нонкомпоси називають своїм мозком. Цей образ не покидав його навіть тоді, коли він розмовляв з доктором Шеффілдом, а той же серед нонкомпосів був для нього, можна сказати, "свій хлопець": він так силкувався все зрозуміти, що часом це йому майже вдавалось. У всіх інших людей на борту космольота були, певно, не голови, а запорошені дровітні, захаращені дранкою й трісками, і видобути звідти можна тільки те, що лежить зверху.

Бідолашні телепні! Марк, може, й пожалів би їх, коли б вони не були такі занудно-злостиві. Якби вони тільки знали, на що схоже те, що вони називають своїм розумом! Якби вони були здатні це осягнути...

Марк користався з кожної нагоди, щоб побувати на спостережних постах і подивитись, як ближчають нові світи.

Корабель пройшов зовсім недалеко від Іліона. Астрофізик Саймон педантично йменував планету, на яку їх відрядили, Троєю, а її супутника Іліоном, хоча всі інші на борту називали їх Братусем та Сестричкою. По той бік від двох сонць, у протилежному куті другого трикутника "троянської системи", містилася група астероїдів. Саймон називав їх "Лагранж-Епсілон", а решта науковців — Цуценятами.

Всі ці думки неясною низкою промайнули в Марковій голові, тільки-но йому пригадалася назва Іліона. Думки були майже неусвідомлювані, і він не затримав їх розумом — як такі, що не становили безпосереднього інтересу. Зате десь у глибинних комірках його мозку ще невиразніше заворушилася, як відлуння, суміжна інформація — сотень з п'ять доморощених кличок, вигаданих кимось на заміну урочистих астрономічних найменувань. Деякі з цих кличок Марк колись вичитав, інші почув у субефірних радіопередачах, ще інші — у звичайних розмовах та інформаційних програмах. Щось йому казали напрямки, щось він сам підслухав. Навіть назва "Три Г.", вживана замість "Георг Г. Гронді", стояла на якійсь полиці цієї тьмяної картотеки.

Шеффілд частенько розпитував Марка про те, що відбувається в його мозку, — розпитував делікатно й обережно.

— Мнемонічній Службі потрібно багато таких, як ти, Марку. Мільйони. А коли людська раса розселиться по всій Галактиці, — то й мільярди. Але звідки вони візьмуться? Покладатися тільки на природжений талант не випадає. Найважливіше — то навчання, але доки ми не дізнаємося, як відбуваються мнемонічні процеси, ми не знатимемо, як ефективно виховувати мнемоніків.

І, підкоряючись Шеффілдовому спонуканню, Марк спостерігав себе, прислухався, заглядав у найпотаємніші глибини свого "я", намагаючись

усвідомити ті дивовижні процеси. Він переконався, що його мозок являє собою безмежну картотеку, і ретельно вивчав систему розташування і вміст кожної шухлядки в тій картотеці; спостерігав, як карточки лаштуються у суворому порядку і як усі вони відгукуються на перший поклик, вискакуючи наперед з радісною готовністю негайно послужити. Все це було важко пояснювати, та Марк старався з усіх сил.

При цьому щодалі зростала його впевненість у собі. Потроху зникали тривоги дитинства — тих перших років перебування у Службі. Він перестав прокидатися серед ночі, обливаючись потом і скрикуючи від жаху, що в нього відібрало пам'ять. Припинились і головні болі.

В ілюмінаторі з'явився Іліон. Він був зовсім близько і сяяв аж надто яскраво — Марк і не уявляв собі, що супутники можуть світити з такою силою. (В голові у нього промарширували, вишикувані у чіткому спадному порядку, числові значення відбивної здатності трьохсот населених планет. Але вони тільки зворухнули мозкову оболонку, і Марк, власне, не взяв їх до уваги).

Раптом він замружився: його засліпило потужне світіння великих безформних плям на поверхні супутника. Саймон твердить (Марк якось підслухав втомлені відповіді астрофізика на нескінченні запитання), що це — дно колишніх морів. У Марковому мозку відразу засвітилася картинка: перше повідомлення Хідошекі Макоями, в якому зазначався хімічний склад тих яскравих солевих відкладів — 78,6% хлористого натрію, 19,2% карбонату магнію, 1,4% сульфату ка... Екран згас. Ця інформація зараз не потрібна.

Іліон мав атмосферу. Всього лиш якихось 100 міліметрів ртутного стовпчика. (Трохи більше 1/8 земної, у 10 разів більше марсіанської, 0,254 атмосфери Коралемона, 0,1376 — Аврори...) Марк байдужно спостерігав, як на його внутрішньому екрані зростають десяткові знаки. Це була непогана тренувальна вправа, але не дуже цікава. Моментальну лічбу вони проходили ще в п'ятому класі. Єдине, що він погано опанував у школі, так це інтеграли. Перед його внутрішнім зором ураз промайнуло з

півдюжини визначень, але Маркові бракувало чисто математичних знань, щоб їх осягнути, хоча процитувати напам'ять будь-яку дефініцію він міг напрочуд легко.

У школі їм завжди казали:

— Ніколи не дозволяйте собі захопитися якимось одним предметом чи навіть комплексом фактів. Тільки-но ви надто зацікавитесь, як почнете факти відбирати, а цього не можна допустити ні в якому разі. Для вас має бути важливим геть усе. Коли вже ви зафіксували якийсь факт, не має значення, розумієте ви його чи ні.

А от нонкомпоси думають інакше. Зарозумілі головачі з дірявим мозком?

Тепер корабель наближався до самого Братуся. Він також яскраво світився, але трохи по-іншому, ніж Сестричка. Поблизу полюсів він був укритий кригою. (Перед очима Марка попливли сторінки підручників з палеокліматології Землі, і він не став їх зупиняти). Ці полярні шапки потроху відступають. Ще мільйон років — і на Братусі буде такий самий клімат, який тепер на Землі. Братусеві розміри й маса майже дорівнюють Земним, а доба в нього становить 36 годин.

Це був справжній двійник Землі. А ті відмінності, про які сповіщалось у повідомленнях Макоями, були на користь Братуся. Наскільки досі було відомо, на Братусеві не існувало нічого такого, що загрожувало б людині. Ніхто б і не подумав, що тут чаїться якась небезпека. Тому ніхто не міг збагнути, чому перша колонія людей на цій планеті загинула вся до останнього чоловіка.

Гірше того, трагедія сталася таким чином, що вся зібрана досі інформація не давала жодного натяку на причину масової смерті людей.

Шеффілд прийшов у каюту Марка і провів з ним дві години, що лишилися до посадки. Спочатку їх розмістили в в одній каюті. Заради експерименту: мнемонікам не подобалось товариство нонкомпосів. Хай навіть найкращих серед інших. У всякому разі, експеримент не вдався. Майже відразу після старту Марк почав страждати, весь укрився потом, мало не задихався — тільки кидав на Шеффілда благальні погляди. І той зрозумів, що мнемоніка краще залишити самого.

Шеффілд почувався винним. Він відчував неабияку відповідальність у всьому, що стосувалося Марка, — байдуже, чи справді він чимось завинив, чи ні. Доктор і такі, як він, брали для навчання дітей, подібних до Марка, і руйнували їхню особистість. Цим дітям давали якісь препарати, щоб штучно прискорилося їхнє зростання. Їх розтоплювали й ліпили, наче воскові ляльки. Їм не дозволяли гратися з нормальними дітьми, щоб у них не вироблялися навички нормального мислення. Ще жоден мнемонік не взяв нормального шлюбу, навіть у межах своєї групи.

Тим-то Шеффілд і відчував себе страшенно винним.

Двадцять років тому першу дюжину таких хлопчаків виховали в одній із шкіл під керівництвом Ю Караганди, "деспотичного, мов азіатський владика", як засвідчив із роздратуванням один кореспондент, котрому доводилось брати в нього інтерв'ю. Врешті-решт Караганда через якісь неясні мотиви наклав на себе руки, але інші психологи — і серед них Шеффілд, — куди добропристойніші, хоч і не з таким блискучим інтелектом, яку Ю Караганди, встигли попрацювати з ним і утворити напрямок у психології.

Їхня школа зростала, виникали її філії. Одна з таких філій була заснована навіть на Марсі, зараз у ній навчалося п'ять мнемоніків. За останніми підрахунками, нині налічувалося 103 живих і здорових випускники мнемонічних шкіл (ясна річ, не всі учні завершували повний курс навчання). П'ять років тому Всепланетний Уряд (не слід плутати з Центральним Галактичним Комітетом, який засів на Землі і керував

звідси Галактичною Конфедерацією) дозволив заснувати в рамках Міністерства внутрішніх справ спеціальну Мнемонічну Службу.

Ця Служба вже з лихвою окупила себе, але про те знало обмежене коло людей. Всепланетний Уряд замовчував цей факт, так само як і інші відомості, що стосувалися мнемоніків. Адже то дуже тонка справа. То "експеримент". Уряд боявся, що невдача з експериментом матиме прикрі політичні наслідки. Опозиція (її з великими труднощами вдалося переконати, щоб не включала цей пункт до програми передвиборної боротьби) галасувала на загальнопланетних форумах про "навіженство" та "розбазарювання коштів, вилучених у платників податків". І все це незважаючи на те, що існували документовані докази протилежної картини.

В умовах машинної цивілізації, що заполонила Галактику, важко навчитися оцінювати можливості "чистого", неозброєного мозку. Потрібен, певно, тривалий період учнівства.

Шеффілд не міг би назвати тут ніяких конкретних строків.

Однак у присутності Марка не можна було піддаватися меланхолії. Настрій людини передається, як інфекція. Тому Шеффілд сказав:

— У тебе чудовий вигляд, парубче.

Здавалося, Марк зрадів зустрічі.

— Коли ми повернемось на Землю, докторе Шеффілд... — почав він замислено. Потім замовк, трохи почервонів і повів далі: — Я хочу сказати, якщо ми повернемося на Землю, то я роздобуду якнайбільше книжок та фільмів про народні повір'я. Я майже нічого не читав на цю тему. Я проглядав книжки у корабельній бібліотеці, але про це там нічого нема.

— А чому ти раптом зацікавився?

— То все через капітана. Здається, ви казали, що капітан не хоче, аби команда знала, що ми летимо на планету, де загинула перша експедиція?

— Авжеж, казав. То й що?

— Бо серед астронавтів побутують забобони щодо подібних планет, особливо коли вони на вигляд такі привітні. Їх називають "приманкою для роззяв".

— Правильно.

— Так каже й капітан. Тільки я не можу розібратись, у чому тут правда. Я пригадую сімнадцять придатних для життя планет, з яких не повернулися перші експедиції і де не лишилося колоній. А потім кожну з цих планет було освоєно, і нині всі вони входять до складу Конфедерації. От хоч би Сарматія — там тепер добре розвинене поселення.

— Є такі планети, де нещастя не припиняються.

Шеффілд нарочито підкреслив безапеляційність цього твердження. ("Ніколи не ставте навідних запитань". Це один із Законів Караганди. Мнемонічна кореляція не є результат свідомого розумового зусилля; вона не залежить від волі людини. Варто лише поставити "лобове" запитання — й одразу виникне безліч зіставлень, але всі без винятку такі, що їх може легко виконати кожна більш-менш освічена людина. Лиш підсвідомість спроможна перекидати місток через ці безнадійно зяючі провалля).

Марк, як і інші мнемоніки, звичайно ловився на цей гачок. Він озвався із запалом:

— Я ніколи не чув про такі планети. Ну, хіба що планета зовсім не придатна для життя. Наприклад, коли вона вкрита суцільною кригою або це суцільна пустеля, то справа інша. А Братусь не такий.

— Справді, не такий, — погодився Шеффілд.

— Тоді навіщо екіпажеві боятися його? Я тут думав про це весь час, поки лежав хворий. Тому й вирішив подивитися бортжурнал. Я ще жодного не бачив — тож мені все одно не завадило б його погортати. І, звичайно, я сподівався знайти там правду.

— Угу, — буркнув Шеффілд.

— І, на жаль, мабуть, помилявся. На жодній сторінці бортжурналу не було згадано про мету експедиції. Значить, вона секретна. Таке враження, що він тримає її в таємниці навіть від інших офіцерів корабля. А корабель, виявилось, насправді зветься "Георг Г. Гронді".

— Та певно ж, — сказав Шеффілд.

— Ой, не знаю. Я підозрював, що в назві "Три Г." є прихований зміст, — похмуро мовив Марк.

— Тебе просто розчарувало, що капітан не збрехав, — зауважив Шеффілд.

— Не те щоб розчарувало. Але якось відпустило. Я думав... я думав...

Він замовк, геть збитий з пантелику, але Шеффілд не поспішав на допомогу. І Марк був змушений договорити:

— Я думав, що, можливо, всі мені брешуть, не тільки капітан. Може, навіть ви, докторе Шеффілд. Я думав, що ви теж не хочете, щоб я розмовляв з екіпажем. І що у вас є для цього якісь підстави.

Шеффілд спробував посміхнутись, і це йому навіть удалося. Що поробиш, підозрілість — то професійна хвороба співробітників Мнемонічної Служби. Мнемоніки весь час перебувають в ізоляції від інших людей і тому так сильно різняться від них. Очевидна причина призвела до очевидного наслідку.

Шеффілд промовив безтурботно:

— Сподіваюся, коли ти прочитаєш про народні повір'я, то зробиш висновок, що всі ті забобони зовсім не обов'язково спираються на логіку. Від планети, яка має недобру славу, обов'язково чекають зла. Якщо на ній трапляється добро, цього чомусь до уваги не беруть, а от про все погане відразу починають горлати по всіх усюдах, та ще й частенько роблять із мухи слона. Людська неслава тече мов лава.

Шеффілд відійшов від Марка до гідравлічних крісел, в яких вони сидітимуть під час посадки корабля. Повернувшись спиною до хлопця, він на око підганяв довжину широких амортизаційних пасів. Відчувши, що Марк дивиться на нього, Шеффілд неголосно сказав, неначе сам до себе:

— Так, звичайно, найгірше те, що Братусь не такий, як ті планети...

("Обережно, обережно, не сполохай. Один раз гачок уже зірвався...")

— Ні, не такий, анітрохи, — мовив Марк. — Ті експедиції, що загинули на інших планетах, були не такими. Це — правда.

Шеффілд, не обертаючись, напружено чекав. Марк вів далі:

— Всі сімнадцять експедицій, що загинули на планетах, котрі тепер заселені, всі вони були маленькими розвідувальними партіями. У шістнадцяти випадках причиною загибелі стала якась аварія корабля, а в сімнадцятому, на Малій Комі, — несподіваний напад місцевої форми життя. Нерозумної, звичайно. Я пам'ятаю всі деталі...

(Шеффілд мимоволі затамував подих. Марк справді може навести всі деталі. Всі. Процитувати напам'ять всі повідомлення кожної експедиції, слово в слово, для нього не важче, ніж сказати "так" чи "ні". І він до цього завжди готовий. Мнемонікам не притаманна вибірність. З цієї саме причини здається проблематичною можливість нормального спілкування мнемоніків з нормальними людьми. За самою своєю природою мнемоніки, власне, — страшенні зануди. І Шеффілд, який був привчений і натренований вислуховувати такі інформаційні водоспади й аж ніяк не збирався зупиняти Марка, все ж не втримав важкого зітхання).

— ...але це неістотно, — промовив Марк, і Шеффілд знову зітхнув, тепер уже з полегшенням. — Вони просто були зовсім не такі, як експедиція на Братусь. Це ж була справжня колонія — 789 чоловіків, 207 жінок і 15 дітей віком до тринадцяти років. Другого року вони прийняли з Землі ще 315 жінок, дев'ять чоловіків і двох дітей. Колонія проіснувала майже два роки, а чому вона загинула — невідомо, якщо не зважати на те, що, виходячи з їхніх повідомлень, причиною загибелі могла стати якась хвороба. В цьому і полягає відмінність експедиції на Братусь. Але сама планета нічим особливим не відрізняється... за винятком, звичайно, того, що...

Марк замовк, немовби наступне повідомлення було неістотним, не вартим згадки. Шеффілд мало не скрикнув від нетерплячки, але примусив себе стриматись і спокійно промовив:

— Ну, звичайно, саме та відмінність.

— Це знають усі. Тут аж два сонця, а інші планети мають по одному.

Психолог мало не заплакав з розчарування. Знову зірвалося!

Що ж, нічим не зарадиш. Може, поталанить іншим разом. Із мнемоніком треба бути терплячим, інакше не матимете мнемоніка.

Він сів у гідравлічне крісло і пристебнувся. Марк зробив те саме. (Шеффілд хотів би йому допомогти, але це було б, мабуть, нерозважливо). Він подивився на годинник. Напевне, вони вже почали спіральний спуск на планету.

Десь у глибині душі Шеффілда під шаром розчарування заворушилося сильне занепокоєння. Марк Аннунчіо зробив неправильно, коли, піддавшись відчуттю, ніби його всі обманюють, почав діяти самостійно. Мнемоніки схильні вірити в те, що величезної кількості фактів, яка міститься в їхній голові, цілком досить для вирішення будь-якої проблеми. Це, очевидно, головна їхня помилка. Тому необхідно (так казав Караганда!), щоб вони сповіщали про всі знайдені співвідношення свого відповідним чином призначеного наставника і ніколи не діяли самотужки.

Але що означають ці хибні дії Марка? Він перший із мнемоніків вийшов поза стіни Служби, перший був розлучений із подібними до себе, перший опинився самотою серед нонкомпосів. Як усе це на цього вплинуло? Як впливатиме далі? Чи не станеться кризи? А якщо станеться, то як із неї виходити?

На всі ці питання доктор Освальд Майєр Шеффілд відповіді не мав.

8

Людям біля штурвалів космольоту повезло. Їм і, звичайно, Саймонові, котрий як астрофізик і керівник експедиції теж був у рубці, за спеціальним дозволом капітана. Інші члени екіпажу несли кожен свою вахту, а науковці визнали за краще на час спірального зниження корабля

на поверхню Братуся більш-менш зручно вмоститись у гідравлічних кріслах.

Нейефективніше Братусь виглядав у ті хвилини, коли космоліт був ще досить далеко від нього і спостерігачі могли бачити всю планету.

З півночі й півдня третину кожної півкулі вкривали шапки полярної криги, яка тільки-но почала свій тисячорічний відступ. Шлях зниження "Трьох Г." спочатку пролягав з півночі на південь (таку траєкторію, хоч вона була не найбезпечнішою, обрали, щоб краще розглянути полярні райони — на цьому наполягав Саймон). Під ними повільно пропливла спершу одна, потім друга шапка. Обидві вони з однаковою силою відбивали сонячне проміння, тому що вісь планети не мала нахилу до орбіти. Кожна шапка була поділена на сектори, ніби торт, розрізаний райдужним ножем.

Третя частина кожної шапки була освітлена обома сонцями й виблискувала сліпучою білизною, яка поступово набувала жовтини ближче до заходу і ставала зеленистою у східному напрямку. На схід від білого сектора лежав півсектор, освітлений тільки Лагранжем-I, і сніг там синів яскравим сапфіром, а з заходу — ще один півсектор, який освітлювався тільки промінням Лагранжа-II і відсвічував теплими оранжево-червоними тонами земного надвечір'я. Сусідні кольори смугами переходили один в одний, і це ще дужче посилювало загальне веселкове враження.

Нарешті, остання третина була значно темніша за інші, але й вона, якщо придивитися, теж поділялась на нерівні частини. Менша — геть чорна, більша — з виразним матово-молочним полиском.

— Місячне світло? Так, звичайно, — тихо пробурмотів Саймон і швидко оглянувся — чи не почули його.

Він не любив, коли хтось спостерігав за тим, як у нього в голові укладається той чи інший висновок. Вони повинні були поставати перед студентами чи слухачами, перед усіма, хто його оточував, лише в лаконічній, завершеній формі, ніяк не зраджуючи процесів свого народження та розвитку.

Але поруч були тільки астронавти, вони не чули його. Під час своїх зоряних мандрів вони надивилися всяких чудес, але і їх примусила відірватись від приладів та небачена краса.

Траєкторія зниження вивела космоліт на новий курс відносно планети — спочатку на південний захід, а потім на захід: це мало гарантувати найбільшу безпеку при посадці. У пілотську кабіну долинув тужливий рев потривоженої атмосфери, спочатку різкий і пронизливий, а згодом нижчий і усе густіший.

До цієї хвилини в інтересах наукових спостережень (але на превелике невдоволення капітана) спуск відбувався по пологій траєкторії, гальмування було незначним, і корабель виконав багато обертів над планетою. Але як тільки він увійшов у повітряну оболонку Братуся, швидкість стала різко спадати, зате поверхня планети немов стрибнула назустріч астронавтам.

Крижані шапки зникли з очей, і тепер у полі зору раз за разом з'являлися впереміжку суходіл і вода. Півпланети було вкрито океаном, решту займав материк. Плоский, рівнинний, оперезаний з двох боків засніженими гірськими хребтами, — наче порцелянова супниця з білими ручками, — він з кожним обертом дедалі повільніше проносився під кораблем.

Більша частина океану в цей момент припадала на темний сектор, а решту освітлювало червоно-оранжеве світло Лагранжа-II. У промінні цього сонця вода здавалася тьмяно-пурпуровою, хоча по ній там і тут були розкидані багряні блискітки: їх ставало все рясніше. Айсберги!

Суходіл у цей час перебував у червоно-оранжевому та сліпучо-білому секторах. Тільки східне узбережжя захопило синьо-зелену смугу. Небувале видовище являв собою східний гірський хребет: його західні схили набули червоних тонів, а східні — зелених.

Космоліт швидко уповільнював свій рух. Він востаннє перелетів через океан, і ось нарешті — посадка!

9

Перші кроки на планеті були досить обережні й неспішні. Саймон прискіпливо роздивлявся детальні кольорові знімки Братуся, зроблені з космосу. Він неохоче роздав фотокартки іншим членам експедиції, і багато хто з них щиро пошкодував, що, залишившись у комфортабельному гідравлічному кріслі, позбавив себе втіхи побачити таке диво на власні очі.

Борис Вернадський — мальовнича фігура в крикливому вбранні — щось тихо муркотів, схилившись над своїм газоаналізатором.

— Можу вас повідомити, що ми перебуваємо приблизно на рівні моря, — раптом сказав він. — Якщо судити з показника "g". — Тоді недбало додав, пояснюючи всім присутнім: — Тобто гравітаційної сталої.

Більшість слухачів все одно цього не зрозуміла. Та він провадив:

— Атмосферний тиск — близько 800 міліметрів ртутного стовпчика, — виходить, відсотків на 5 вищий, ніж на Землі. З них 240 міліметрів припадає на кисень, а на Землі — лише 150. Непогано.

Він, здавалося, чекав схвальних вигуків, але науковці вважали за краще утриматись від коментарів, тим більше емоційних, щодо відомостей з чужої царини. Вернадський вів далі:

— Звичайно, азот... Нічого веселого — природа повторює себе. Достоту наче трирічна дитина, яка засвоїла тільки "один, два, три", та й годі. Зникає всякий інтерес, коли бачиш, що планета, де є вода, завжди має киснево-азотну атмосферу. Така нудота — аж щелепи зводить.

— Що там ще в атмосфері? — роздратовано запитав Саймон. — Досі ми почули лише про кисень, азот та ще послухали домашню філософію доброго дядечка Бориса.

Вернадський відкинув руку на бильце крісла й цілком добродушно відгукнувся:

— А хто ви такий? Невже начальник?

Саймон, для якого статус керівника означав трохи більше, ніж просте писання довжелезних звітів для Бюро, почервонів і похмуро сказав:

— Які складники атмосфери, докторе Вернадський?

Не заглядаючи у свої нотатки, Вернадський відповів:

— Водень, гелій і двооксид вуглецю: від одного процента до одної сотої процента — у спадному порядку. Метан, аргон і неон: від одної сотої до одної десятитисячної процента — у спадному порядку. Радон, криптон та ксенон: від одної десятитисячної до одної мільйонної процента-у спадному порядку. Цифри не дуже інформативні. Все, що я можу витягти з них, так це те, що надра Братуся можна уявити як перспективні щодо урану, що в ньому мало калію, і тому не дивно, що в нього такі гарненькі крижані шапки.

Це було навмисне сказано так, щоб хто-небудь поцікавився, звідки він усе це знає, і Вернадський не помилився.

Геохімік вислухав чиєсь запитання і, задоволений, з ласкавою усмішкою сказав:

— Атмосферного радону в десятки, сотні разів більше, ніж на Землі. Гелію також. Радон і гелій утворюються як супутні продукти радіоактивного розпаду урану і торію. Висновок: уранових і торієвих мінералів у корі Братуся в десятки, сотні разів більше, ніж у земній корі. З іншого боку, аргону більш як у сто разів менше, ніж на Землі. Є підстави припустити, що Братусь залишився без первинного аргону. Планета подібного типу має тільки такий аргон, який утворився під час радіоактивного розпаду калію-40, одного із ізотопів. Мало аргону — мало калію. Простісінька річ, хлоп'ята.

Один із слухачів запитав:

— А що ж крижані шапки?

Саймон, який знав відповідь на це запитання, поквапився випередити Вернадського:

— Який точний вміст двооксиду вуглецю?

— Нуль кома нуль шістнадцять ем ем, — відповів Вернадський.

Саймон кивнув і утримався від подальших запитань.

— Ну, то що? — спитав той, хто цікавився крижаними шапками.

— Двооксиду вуглецю приблизно вдвічі менше, ніж на Землі, а він же спричиняє парниковий ефект: пропускає короткохвильову складову сонячного світла на поверхню й не дає змоги довгохвильовому тепловому випромінюванню планети виходити за межі атмосфери. Коли внаслідок вулканічної діяльності концентрація двооксиду вуглецю підвищується, то планета трохи перегрівається, і тоді створюються умови

кам'яновугільного періоду, тобто збільшена поверхня океанів і мінімальна поверхня суші. Коли кількість двооксиду вуглецю зменшується внаслідок того, що рослинний світ аж надто жадібно споживає рясний і ласий CO_2, температура падає, з'являється крига, починається порочне коло обледеніння, і ось вам, будь ласка...

— Що-небудь іще є в атмосфері? — запитав Саймон.

— Водяна пара й пил. А крім того, я гадаю, в кожному кубічному сантиметрі атмосфери налічується не один мільйон збудників найрізноманітніших заразних хвороб.

Він проказав це досить весело, але навколо прокотився якийсь рух. Більша частина присутніх раптом неначе затамувала подих.

Вернадський знизав плечима й зауважив:

— Зараз ще можете не хвилюватися. Мій аналізатор добре вимиває пил і спори. А далі — то вже не мої справи. Як на мене, то хай Родрігес негайно зробить посів цих клятих культур під склом. Під добрячим товстим склом!

10

Марк Аннунчіо вештався повсюди. Коли чув учену розмову, його очі спалахували, і він пхався вперед, щоб краще чути. Гурт науковців терпів це, але не таїв від нього більшу чи меншу неприязнь — залежно від своєї вдачі. Ніхто з ним не розмовляв.

Шеффілд ходив за Марком як тінь. Він також майже не розмовляв з ним. Усі його зусилля були спрямовані на те, щоб залишатися на задвірках Маркової свідомості. Шеффілд не хотів, щоб Марк відчув, ніби його переслідують: краще хай натомість хлопчина має ілюзію свободи. Він хотів кожного разу з'являтися коло Марка начебто цілком випадково.

Шеффілд розумів, що це безнадійні намагання. Але що він міг подіяти? Він повинен будь-що вберегти хлопця від халепи.

11

Мікробіолог Мігель Антоніо Родрігес-і-Лопес — смаглявий, невеликий на зріст чоловік із довгим синяво-чорним волоссям і репутацією незрівнянного кавалера, як і личить істинному латиноамериканцеві (ця репутація, що виникла серед осіб прекрасної статі, його цілком влаштовувала), — із своєю звичайною ретельністю й акуратністю зробив посів мікроорганізмів з пилу, зібраного уловлювачем газоаналізатора Вернадського.

— Нічого, — врешті-решт сказав мікробіолог. — Те, що тут здуру виросло, виглядає геть нешкідливим.

Йому зауважили, що Братусеві бактерії не обов'язково повинні виглядати шкідливими. Наприклад, токсини й метаболічні процеси неможливо вивчити не те що голим оком, а навіть через мікроскоп.

Такі балачки, що межували із замірянням на його професійну компетентність, вкрай обурили мікробіолога. Звівши брови, він заявив:

— Такі речі людина повинна відчувати. Той, хто довго працює з мікросвітом, як-от я, здатен відчувати, чи є небезпека, чи її нема.

Це була безсоромна брехня, і Родрігес довів це тим, що відразу після того обережно переніс проби різних колоній мікробів у буферні ізотонічні середовища, а потім зробив хом'якам ін'єкції концентрованих витяжок. На хом'яків це не справило ніякого враження.

У великі колби було взято проби забортної атмосфери, і туди впустили кілька дрібних тваринок із Землі та інших планет. На них це теж не справило враження.

12

Ботанік Невіл Фоукс знав ціну своїй вроді й намагався підкреслити її зачіскою "а ля Александр Великий", запозиченою у стародавніх бюстів македонського владики; щоправда, його подобу помітно псував ніс, куди більш орлиний, ніж у Александра. Протягом двох діб, за Братусевим часом, він виконував розвідувальний політ на одному з атмосферних ракетних човнів корабля "Три Г.". Він чудово вправлявся з цим апаратом і фактично був єдиним на космольоті, якщо не рахувати членів команди, хто міг виконувати такі польоти. Отже, цілком природно, що саме йому доручили завдання, хоча сам Фоукс, здавалося, не був від того в захваті.

Повернувся він живий і здоровий і не міг утримати широку посмішку полегшення. Його піддали опроміненню, щоб стерилізувати поверхню еластичного комбінезона, призначеного для захисту планетольотчика від згубного впливу зовнішнього середовища. Оскільки тиск усередині корабля й зовні був практично однаковий, жорсткий шарнірний скафандр, призначений для виходу у відкритий космос, не знадобився. Ракетний човен було піддано інтенсивнішому опроміненню, а потім його запакували у пластиковий чохол.

Фоукс гордовито демонстрував кольорові знімки, яких він зробив чимало. Центральна континентальна долина вражала такою родючістю, якої на Землі ніхто не бачив. Річки повноводні, гори круті й укриті снігом, який весь час горів під променями одного із сонць. Рослинність, коли її освітлював лише Лагранж-II, мала якийсь бридкий вигляд, нагадуючи своїм темним кольором закипілу кров. Та ледве сходив Лагранж-I або ж коли в небі сяяли обидва сонця, яскрава буйна зелень і блиск незліченних озер (особливо на півночі та на півдні, поблизу окрайки пустельних льодовиків) створювали картини, що мимохіть будили ностальгію і змушували стискатися серця.

— Подивіться-но оце, — сказав Фоукс.

Він показав фотографію, зроблену з бриючого польоту. На ній була зображена лука, вкрита величезними яскраво-червоними квітами. Враховуючи сильне ультрафіолетове випромінювання Лагранжа-I, фотографувати довелося з дуже короткими експозиціями, тому, попри велику швидкість ракети, кожна квітка виділялась на знімку різкою, контрастною плямою.

— Слово честі, — сказав Фоукс, — кожна квітка має чи не два метри в діаметрі.

Науковці з неприхованим захопленням милувалися квітами.

Потім Фоукс додав:

— Звичайно, ніякого розумного життя.

Шеффілд позирнув на Фоукса, і в його очах промайнула злість. Кінець кінцем життя і розум — це його, Шеффілдова, парафія.

— Звідки ви знаєте?

— Подивіться самі, — сказав ботанік. — Ось фотографії. Ніяких доріг, ніяких міст, ніяких штучних водойм — ніяких ознак людської діяльності.

— Це означає — ніякої машинної цивілізації, — мовив Шеффілд. — Більше нічого.

— Навіть мавполюди вміли будувати б якісь халупи й розпалювати вогнища, — відповів ображений Фоукс.

— Континент у десять разів більший від Африки, а ви літали над планетою всього два дні. Багато чого ви могли й не побачити.

— Не так багато, як вам здається, — палко заперечив Фоукс. — Я пролетів над усіма великими річками від верхів'я до гирла і обстежив обидва узбережжя. Якщо б десь і з'явитися поселенням, то тільки там.

— Коли прикинути сімдесят дві години на два узбережжя по вісім тисяч миль кожне, що лежать за десять тисяч миль одне від одного, та додати сюди ще багато тисяч миль річок, то ви здійснили вельми поверховий огляд.

— Навіщо ця балаканина? — втрутився Саймон. — Гомо сапіенс — єдина розумна форма життя, яка виявлена в усій Галактиці, а це сто з гаком тисяч планет. Імовірність того, що на Трої існує розумне життя, практично дорівнює нулю.

— Он як? — сказав Шеффілд. — У такий спосіб можна довести, що й на Землі нема розумного життя.

— Макояма, — не здавався Саймон, — у своїх повідомленнях не сповіщав про якесь розумне життя на планеті.

— А скільки він мав часу? Це те саме, що покопирсатися одним пальцем у копиці сіна й доповісти, що голки там нема.

— О вічний Всесвіт, — роздратовано сказав Родрігес, — що за божевільні суперечки? Будемо вважати, що гіпотеза про існування тут розумного життя не підтвердилася, і облишмо це. Сподіваюсь, ми ще не закінчили дослідження?

13

Копії тих перших фотознімків поверхні Братуся вмістили в так звану загальнодоступну картотеку. Після другої розвідки Фоукс з'явився пригнічений, і обговорення цього разу відбувалось у справді похмурій атмосфері.

Нові фотографії довго переходили з рук у руки, а потім Саймон сховав їх у спеціальний сейф, якого міг би відчинити лише він сам або ж, може, ще ядерний вибух.

Фоукс розповідав:

— Обидві найбільші річки течуть в меридіональному напрямку вздовж східних відрогів західного гірського пасма. Довша з них витікає з північної полярної шапки, а коротша — з південної. Притоки їхні течуть на захід зі східного хребта, перетинаючи всю центральну рівнину. Очевидно, вона має схил у західному напрямку. Цього, мабуть, і треба було чекати, тому що східне гірське пасмо вище, ширше й довше, ніж західне. Я не мав змоги зробити точні виміри, але мене не здивує, якщо воно виявиться вищим за Гімалаї. Воно дуже схоже на хребет Ву-Чао на Гесперусі. Щоб його перелетіти, довелося видиратись аж у стратосферу. А які там урвища — ух!

Він усе-таки примусив себе повернутися до теми розмови.

— Так от, обидві головні річки зливаються докупи — приблизно за сотню миль на південь від екватора і течуть крізь розрив у західному хребті. Звідти до океану трохи менше вісімдесяти миль. Їхнє гирло — ідеальне місце для столиці планети. Тут сходяться торговельні шляхи з усього континенту, так що саме в цьому місці неминуче мав би виникнути центр торгівлі. Навіть якби мова йшла про загальнопланетну торгівлю, товари зі східного берега все одно треба було б везти морем. Видряпуватися на східний хребет — невдячна справа. Крім того, існують ще острови, які ми бачили при посадці. Тому я шукав би поселення саме в цьому місці, навіть якби ми не мали точних його координат. А ті поселенці дивилися в майбутнє, тож іншого місця, либонь, і не шукали.

Нові тихо сказав:

— У всякому разі, вони гадали, що справді заглядають у майбутнє. Від них небагато що лишилось, еге ж?

Фоукс спробував підійти до питання по-філософському:

— Минуло понад сто років. На що ж, здавалося б, можна сподіватись? Але насправді залишилось більше, ніж я, чесно сказати, гадав. Їхні будинки були в основному збірними. Вони завалилися, а руїни геть позаростали. Але те, що збереглося, має завдячувати льодниковому кліматові Братуся. Дерева, — або щось там таке, схоже на дерева, — невисокі і ростуть, певно, дуже повільно. Як там не було, а розчищені місця зникли. З літака їх можна впізнати тільки тому, що нова рослинність має трохи інший відтінок і відмінну, так би мовити, текстуру порівняно із навколишнім лісом.

Він показав одну з фотографій.

— Ось, дивіться — купа брухту. Можливо, тут колись були механізми. А це, мабуть, кладовище.

— А якісь справжні останки? Кістки? — запитав Нові.

Фоукс заперечливо похитав головою.

— Але ж не могли останні поселенці самі себе поховати? — запитав Нові.

— Це, мабуть, зробили тварини, — сказав Фоукс, підвівся й, одвернувшись від колег, одійшов убік. — Коли я продирався крізь хащі, йшов дощ. Він усе падав і падав на пласке листя наді мною, а під ногами чвакала грузька багнюка. Було темно й моторошно. Дув холодний вітер. По знімках цього не відчути, але мені здавалося, що навколо мене тисячі привидів, які тільки й чекають...

Той настрій потроху опанував усіма в гурті.

— Припиніть! — гнівно вигукнув Саймон.

За спинами науковців стовбичив Марк Аннунчіо. Його гострий носик аж тремтів від нестримної цікавості. Він повернувся до Шеффілда, що стояв поруч, і прошепотів:

— Привиди? Але ж не було жодного неспростовного випадку...

Шеффілд легко доторкнувся до худенького Маркового плеча.

— Це так тільки говориться, Марку. Але ти не переймайся, він не мав це на увазі аж так буквально. Просто ти спостерігаєш, як народжується забобон, а це теж непогано, хіба ні?

14

Увечері того дня, коли Фоукс повернувся з другої розвідки, похмурий капітан Фоленбі розшукав Саймона і, як завжди, грубувато заявив:

— Кепські справи, докторе Саймон. Мої люди нервують. Дуже нервують.

Штори на ілюмінаторах були підняті. Лагранж-I уже шість годин як зайшов за обрій, а криваво-червоне сяйво Лагранжа-II, що був на вечірньому прузі, кидало багряні відблиски на обличчя капітана та його коротке сиве волосся.

Саймон, якого вся команда в цілому, і капітан зокрема, завжди трохи дратували, спитав:

— Що вас тривожить, капітане?

— Ми тут уже два тижні — за земним часом. Але й досі ніхто не виходить без скафандра. І щоразу перед поверненням у корабель треба опромінюватись. Щось негаразд у повітрі?

— Наскільки мені відомо, ні.

— То чому не можна дихати без маски?

— Капітане, це вирішую я.

Капітанове обличчя насправді налилося червінню. Він промовив:

— У паперах сказано, що я не повинен залишатися на планеті, коли щось загрожує безпеці корабля. А переляканий екіпаж готовий підняти бунт. Мені це ні до чого.

— Ви що, неспроможні порядкувати своїми людьми?

— Тільки в розумних межах.

— Гаразд. То що саме їх турбує? Це нова планета, і ми повинні бути обережними. Невже вони не розуміють?

— Минуло два тижні, а й досі треба остерігатись. Вони вважають, що ми щось приховуємо. А ми таки приховуємо. І ви це знаєте. Крім того, команді конче необхідний вихід на поверхню. Навіть на голий уламок з милю завдовжки. Треба давати людям можливість відпочити від корабельної обстановки. Вирватися з одноманітної служби. Я не можу й далі забороняти їм це.

— Дайте мені часу до завтра, — невдоволено відповів Саймон.

Наступного дня науковці зібралися в обсерваторії. Саймон сказав:

— Вернадський доповів мені, що вивчення проб повітря не дає однозначних результатів, а Родрігес не знайшов там будь-яких патогенних організмів.

Останні слова Саймона у всіх викликали сумнів.

— Але ж поселення вимерло від хвороби, можу присягтися, — випалив Нові.

— Можливо, — відразу озвався Родрігес, — але спробуйте пояснити — яким чином? Не зможете. А я скажу вам те, що сказав. Подивіться. Майже на всіх планетах, подібних до Землі, народжується життя, яке повсюди має білкову природу і завжди або клітинну, або вірусну організацію. І все. На цьому схожість закінчується. На ваш необізнаний погляд здається, що для життя однаково, де воно виникає — на Землі чи на іншій планеті. Що мікроби — це мікроби, а віруси — це віруси. А я кажу, що ви не розумієте, наскільки нескінченні варіанти розмаїтості закладені у білкову молекулу. Навіть на Землі у кожного виду — свої захворювання. Деякі з них мають можливість поширюватись на кілька видів, але на Землі нема жодної патогенної форми життя, яка могла б загрожувати усім видам. Ви гадаєте, що для віруса або ж бактерії, які незалежно розвиваються на іншій планеті протягом мільярда років і мають свої амінокислоти, свою систему ферментів, несхожу схему обміну речовин, людина виявиться "цукеркою"? Запевняю вас, це якийсь дитячий підхід.

Нові, глибоко ображений тим, що і його, лікареву, думку, причислено до "необізнаних", не збирався так легко здатися.

— Але людина повсюди носить свої мікроби. Хто сказав, що вірус звичайного нежитю не може в умовах якої-небудь планети дати мутацію, котра виявиться раптом смертельною? Або ж грип. Такі випадки

траплялися навіть на Землі. Пам'ятаєте, в дві тисячі сімсот п'ятдесят п'ятому році...

— Я добре знаю про епідемію паракору дві тисячі сімсот п'ятдесят п'ятого року, — урвав його Родрігес. — І про епідемію грипу тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року, і про Чорну Смерть. Але хіба таке траплялось останнім часом? Хай поселення було засновано більше сторіччя тому — але ж все одно це була не доатомна ера. В поселенні були лікарі. Вони мали запас антибіотиків і знали методи вироблення і зміцнення антитіл в організмі. Це не такі вже складні речі, як вам здається. Крім того, сюди було прислано санітарну експедицію швидкої допомоги.

Нові поплескав себе по круглому черевцю і вперто проказав:

— Симптоми були характерні для респіраторної інфекції: ядуха...

— Я знаю перелік симптомів, але кажу вам, що їх покосило не вірусне захворювання.

— Тоді що ж то було?

— Це виходить за межі моєї компетенції. Просто я відчуваю, що то була не інфекція. Навіть не мутантна інфекція. Це математично неможливо.

Він зробив наголос на слові "математично".

Серед слухачів виник якийсь рух — то худенький Марк Аннунчіо проштовхувався вперед, ближче до Родрігеса.

Вперше за весь час Марк подав голос на подібній нараді.

— Математично? — нетерпляче запитав він.

Шеффілд, пустивши в хід лікті і з десяток разів вибачившись, проштовхався слідом за ним. Родрігес, украй роздратований, відкопилив нижню губу:

— А тобі чого тут треба?

Марк зіщулився і заговорив знову, але вже не так жваво:

— Ви сказали, що це математично не може бути інфекцією. Я не зрозумів — яким чином... математика... — І замовк.

— Я висловив свою професійну думку, — офіційним, бундючним тоном промовив Родрігес і відвернувся.

Ставити під сумнів професійну думку спеціаліста міг тільки інший фахівець того ж профілю. Інакше це означало б нехтувати досвід і знання спеціаліста. Марк все те добре знав, але ж він був із Мнемонічної Служби. Він доторкнувся до плеча Родрігеса і проказав під здивованими поглядами присутніх:

— Я знаю, що це ваша професійна думка, але все ж таки я хотів би, щоб ви її пояснили.

Він не збирався віддавати накази. Він просто встановлював факт.

Родрігес рвучко крутнувся до нього.

— Ти хотів би, щоб я пояснив свою думку? Та, заради Всесвіту, хто ти такий, щоб мене допитувати?

Від такого запального наскоку Марк трохи знітився. Але тут до нього нарешті протиснувся Шеффілд, і хлопець віднайшов певність у собі. А разом з нею спалахнув і гнів, Марк не звернув уваги на квапливий шепіт Шеффілда і голосно заявив:

— Я — Марк Аннунчіо з Мнемонічної Служби, і я поставив вам запитання. І хочу, щоб ви пояснили своє твердження.

— А ніяких пояснень не буде. Шеффілде, чи не забрали б ви звідси цього юного психа, бо йому вже спатки час. І хай потім тримається від мене подалі. Шмаркач, чорти б його...

Останні слова, сказані наче собі під ніс, досить виразно почули всі.

Шеффілд схопив Марка за руку, але той вирвався й загорлав:

— Ви — тупий нонкомпос! Ви... ви... кретин. Двоногий забудько. Ваш розум — решето. Відпустіть мене, докторе Шеффілд! Ніякий ви не знавець. Ви нічого не пам'ятаєте навіть з того, що вивчили, а й вивчили ви якісь жалюгідні абищиці. Ви — не спеціаліст! Та всі ви...

— Заради Космосу, — заволав Саймок, — Шеффілде, заберіть геть цього недоростка!

Розчервонілий Шеффілд нахилився, обхопив Марка за поперек, одірвав від підлоги і, притиснувши до себе, виніс хлопця з каюти.

Сльози бризнули з Маркових очей, і вже за дверима він через силу промовив:

— Пустіть мене. Я хочу слухати... Слухати, що вони говорять.

— Будь ласка, Марку. Не треба тобі туди повертатись.

— Я не буду. Не хвилюйтесь. Але...

Він не доказав, що то за "але".

16

В обсерваторії змучений Саймон промовляв:

— Гаразд. Гаразд. Давайте продовжимо. Повернемось до справи. Тихше! Я згоден із точкою зору Родрігеса. Вона мене задовольняє, і я не думаю, що хтось іще поставить тут під сумнів професійну думку Родрігеса.

— Хай тільки спробує! — пробурчав Родрігес.

Його очі палали від стримуваного гніву.

Саймон вів далі:

— І оскільки нема чого боятись інфекції, то я дозволю капітанові Фоленбі випускати екіпаж з корабля без спеціальних застережних засобів. Здається, затримка виходу на грунт позначається на моральному стані команди. Є якісь заперечення?

Заперечень не було.

Тоді Саймон сказав:

— Я також не бачу причини, чому б нам не перейти до наступного етапу досліджень. Я пропоную стати табором на місці першого поселення. Призначаю групу з п'яти чоловік, яка переїде туди. Фоукс, оскільки він уміє керувати ракетним човном; Нові й Родрігес — для збирання й обробки біологічних даних; Вернадський і я — провадити

хімічні й фізичні дослідження. Природно, всі істотні дані, що стосуються спеціальності всіх, хто залишається, ми повідомлятимемо їм і будемо чекати від них допомоги щодо вибору напрямків робіт і таке інше. Кінець кінцем ми всі, напевно, перебазуємось туди, але поки що — тільки ця невелика група. І аж до окремого розпорядження зв'язок між нами й основною групою, що залишиться на кораблі, буде підтримуватись тільки по радіо. Таким чином, у разі існування якоїсь небезпеки — якої завгодно — безпосередньо на місці поселення, ми втратимо не більше п'яти чоловік.

— Але ж колонія перед тим як загинути, прожила на Братусі кілька років, — зауважив Нові. — Принаймні більше одного року. Тобто поки ми впевнимось, чи є загроза, чи її нема, може минути багато часу...

— Ми — не колонія, — заперечив Саймон. — Ми — група спеціалістів, яка шукає причину нещастя, що спіткало поселення. Ми повинні знайти небезпеку, якщо її взагалі можна знайти; а коли знайдем — усунемо. Ніяких років і років це в нас не забере. Хто-небудь має заперечення?

Заперечень не було, і обговорення закінчилося.

17

Марк Аннунчіо сидів на ліжку, обхопивши руками коліно й опустивши голову на груди. Тепер очі його були сухі, але в голосі звучала болюча образа.

— Вони не беруть мене, — сказав він. — Не дозволяють летіти з ними.

Шеффілд сидів у кріслі навпроти Марка, сам геть розгублений.

— Вони зможуть взяти тебе потім, — сказав він.

— Ні, — гнівно заперечив Марк, — не зможуть! Вони ненавидять мене. І, зрештою, я хочу попасти в табір сьогодні, зараз. Я ще ніколи не був на чужій планеті. Тут стільки можна побачити й вивчити. Вони не мають права тягти мене назад, коли я хочу йти вперед.

Шеффілд похитав головою. Мнемоніків привчили беззастережно вірити, що їхній обов'язок — збирати факти і що ніхто й ніщо не може й не має права перешкоджати їм у цьому. Можливо, після повернення на Землю він, Шеффілд, запропонує, щоб для них запровадили щось на зразок контрнавчання. Врешті-решт, мнемонікам час від часу доведеться існувати в реальному світі. І можливо, все частіше й частіше з кожним поколінням, в міру того як їхня роль у Галактиці зростатиме.

Шеффілд спробував підійти з іншого боку.

— Знаєш, а там може бути небезпечно, — сказав він.

— Мене це не турбує. Я повинен знати. Я повинен вивчати все, що стосується цієї планети. Докторе Шеффілд, ви підете до доктора Саймона і скажете йому, що я полечу.

— Та ну, Марку!

— Якщо не ви, то я піду сам.

Він легко звівся на ноги, готовий вирушити до Саймона негайно.

— Подивися на себе, ти ж сам не свій від збудження.

Марк стиснув кулаки.

— Це нечесно, докторе Шеффілд. Цю планету знайшов я. Це моя планета!

Шеффілдове сумління зазнало відчутного удару. Те, що сказав Марк, почасти було правдою. Ніхто, за винятком Марка, не знав цього краще, ніж Шеффілд. І ніхто, знов-таки крім Марка, не знав краще, ніж Шеффілд, історію планети Троя.

Конфедерація Планет почала планомірне дослідження Галактики лише в останні двадцять років, коли на весь зріст постала проблема надмірного перенаселення старих планет і розширення кордонів Галактики. Доти людство заселяло нові світи навмання. Чоловіки й жінки вирушали в мандри великими гуртами у пошуках нових земель та кращого життя, наслухавшись чуток про існування придатних для заселення планет, або ж відправляли світ за очі групи охочих-розвідників.

Сто десять років тому одна з таких груп натрапила на Братуся. Вона не зробила офіційного повідомлення про знахідку, бо не бажала, щоб за нею потяглися юрми спекулянтів землею, підприємців, виснажувачів надр і взагалі всякої потолочі. Через кілька місяців деякі нежонаті чоловіки домоглися, щоб на Братусь доставили жінок, і якийсь час колонія процвітала.

Тільки через рік, коли частина людей уже померла, а більшість із тих, що залишилися, були хворі або ж при смерті, вони подали сигнал біди на найближчу населену планету Преторію. Уряд Преторії на той час знову перебував у скрутному становищі, тож він переслав звістку про лихо секторальному урядові на Альтмарк та й забув про все, вважаючи, що сповна виконав свій обов'язок.

Уряд на Альтмарку відреагував одразу ж і вислав до Братуся санітарний корабель. З нього на планету скинули сироватку та різні інші препарати. Сідати корабель не став, бо лікар, який був на борту, поставив здаля діагноз — грип, тобто сильно применшив небезпеку епідемії, що лютувала на Братусі. У своєму звіті він доповів, що скинуті медикаменти чудово забезпечать подолання всіх проблем. А втім, цілком

імовірно, що сісти на планету не дозволив екіпаж корабля, який боявся зарази. Але в офіційному звіті на це не було й натяку.

Через три місяці з Братуся надійшло останнє повідомлення — про те, що живих лишилося тишки десять чоловік та й ті вже на грані смерті. Вони волали про допомогу. Це повідомлення разом із попереднім медичним звітом було переправлено на Землю. Однак Центральний Уряд являв собою гігантський бюрократичний лабіринт, у якому будь-які повідомлення блукали без надії доти, доки хтось дуже впливовий не виявляв до них особистого інтересу і давав їм справжній хід. Цього разу не знайшлося нікого, хто б зацікавився далекою планетою, на якій помирало десять чоловіків і жінок.

Повідомлення потрапило в архів, і про нього забули: протягом сторіччя нога людини не ступала на поверхню Братуся.

Згодом, на хвилі нового буму навколо всегалактичних досліджень, сотні кораблів почали сновигати в порожніх просторах Всесвіту, розвідуючи то ті, то ті закутки космосу. Повідомлення про відкриття нових планет спочатку текли тоненькою цівкою, а потім перетворились на справжній потік. Деякі з повідомлень надходили від Хідошекі Макоями, який двічі перетнув скупчення Геркулеса. На другий раз він і загинув. Ідучи на вимушену посадку, він передав у субефір своє останнє повідомлення, вимовлене здавленим, розпачливим голосом: "Поверхня наближається з шаленою швидкістю, стінки корабля розжарились до черв..." І більш нічого.

А минулого року повідомлень нагромадилося вже стільки, що ніхто не був у змозі їх опрацювати. Тому всю ту купу відправили до перевантаженого роботою Вашінгтонського обчислювального центру. Цій справі надали такої великої ваги, що вона чекала черги всього тільки п'ять місяців. Оператори оцінили кінцеві дані щодо придатних для заселення планет, і Братусь посів у списку перше місце.

Шеффілд пригадав шалене "ура", з яким зустріли цей висновок. Зоряну систему Лагранж із захватом розрекламували по всій Галактиці, а один дотепник, молодий клерк з Бюро у справах периферії, назвав планету Братусем, натякаючи на необхідність родинних чуттів з боку людини до навколишнього світу. Переваги Братуся піднесли до небес. Родючі грунти, клімат ("нескінченна весна, як у Новій Англії") і, передовсім, блискуче майбутнє планети повсюди обігрували, нітрохи не зважаючи на здоровий глузд. "Протягом наступного мільйона років, — галасувала реклама, — Братусь ставатиме чимраз багатшим і багатшим. Поки інші планети старішають, Братусь молодітиме — в міру того, як відступатимуть льодовики, звільняючи все нові родючі грунти. Завжди — нові обрії; завжди — невичерпні природні ресурси!"

Протягом мільйона років!

То був шедевр Бюро. Тепер нарешті мала успішно розпочатися грандіозна програма колонізації під егідою уряду — довгожданий старт справжнього науково підготовленого освоєння Галактики для загального добра людства.

І тоді з'явився Марк Аннунчіо, який багато наслухався про цей проект і, як кожний простий землянин, був у захваті від небачених перспектив. Але одного дня Марк пригадав дещицю, яку колись вичитав, перегортаючи нудні "мертві завали" архівів Бюро у справах периферії. То була доповідь санітарної експедиції, присвячена певній планеті у певній зоряній системі, опис якої, а також розташування в просторі точно збігалися з координатами та описом групи Лагранж.

Шеффілд добре пам'ятав той день, коли Марк прийшов до нього з цією новиною.

Він пам'ятав також, яким було обличчя Секретаря у справах периферії, коли ця новина потрапила до нього. Він бачив, як квадратна щелепа Секретаря повільно відвисла, а в очах застиг безмежний жах.

Уряд припустився страшної помилки! Він збирався відправити на Братусь мільйони людей. Він проголосив надання переселенцям земельних наділів та субсидій на створення насінного фонду, придбання сільськогосподарських машин та промислового обладнання. Братусь розписували як рай для численних виборців і як прообраз прийдешніх райських куточків для мільярдів нових виборців.

Коли з тієї чи іншої причини Братусь виявиться небезпечним для життя, то це означатиме політичне самовбивство для всіх людей в уряді, які розробляли проект. А це були видатні постаті, навіть у порівнянні з Секретарем у справах периферії.

Витративши кілька днів на різні перевірки, Секретар ще трохи повагався, а тоді сказав Шеффілдові:

— Здається, нам таки слід з'ясувати, що там трапилось, і якось використати це у пропаганді. Як ви гадаєте, вдасться нам нейтралізувати цю погану новину?

— Якщо те, що сталося, не виявиться аж надто жахливим.

— Але ж цього не може бути? Я хочу сказати... як таке може бути?

Секретареве обличчя перекривила жалюгідна гримаса.

Шеффілд знизав плечима.

— Послухайте, — пробелькотів Секретар. — Ми можемо послати на планету корабель зі спеціалістами. Підберемо лише добровольців і, звичайно, тільки надійних... Ми можемо надати цій справі першочергової ваги, бо весь наш проект, як ви знаєте, має величезне значення. Ми трохи приглушимо рекламну кампанію і будемо стримувати її, поки повернеться експедиція. Вигорить це в нас, як ви гадаєте?

Шеффілд не був цього певен, але раптом він уявив собі, ніби справді летить у таку експедицію — і Марк разом із ним. Це дасть змогу спостерігати поведінку мнемоніка у незвичних і невимушених обставинах; а коли ще завдяки Маркові пощастить розгадати таємницю Братуся...

Те, що якась таємниця там є, стало ясно з самого початку. Зрештою, від грипу всі люди не вимирають. А санітарний корабель не сідав на планету, отже, медики того, що там трапилось, на власні очі не бачили. А що корабельний лікар помер 37 років тому, то це вже його щастя, інакше стояти б йому тепер перед трибуналом.

Якщо Марк допоможе розкрити таємницю, це сприятиме небувалому зміцненню позицій Мнемонічної Служби. Урядові буде за що їй дякувати.

Але тепер...

Шеффілд подумав: а чи знає Саймон, як саме вийшла на світло денне справа про перше поселення? Шеффілд був твердо переконаний, що всі інші члени експедиції про це навіть і не чули. Ясно, що Бюро не буде базікати на такі теми по всіх усюдах.

Але використовувати цю справу як засіб, щоб змусити Саймона до поступок, було б нерозумно. Якщо всім стане відомо, як Марк виправив "дурість" Бюро (а саме "дурістю" назве опозиція поведінку уряду), Бюро опиниться у скрутному становищі. А люди з Бюро вміють бути не тільки вдячними, а й мстивими. Шеффілдові аж ніяк не хотілося, щоб на Мнемонічну Службу обрушились у відповідь якісь санкції.

І все ж таки...

Шеффілд підвівся й рішуче промовив:

— Добре, Марку. Я зроблю все, щоб тебе взяли на місце першого поселення. Щоб узяли нас обох. А тепер сідай і чекай на мене. Обіцяй, що нічого не робитимеш сам.

— Гаразд, — відповів Марк і знову сів на ліжко.

18

— Ну, докторе Шеффілд, що сталося? — запитав Саймон.

Астрофізик сидів за своїм письмовим столом, на якому навколо маленького інтегратора Макфріда вишикувались акуратні купки паперів і плівки. Переступивши поріг каюти, Шеффілд одразу наштовхнувся на уважний погляд господаря.

Він недбало сів на ретельно заправлене Саймонове ліжко. Очі астрофізика роздратовано блиснули, та психолог не звернув на це ніякої уваги. Більше того, він скоріше збадьорився.

— Я не згоден з тим, — заговорив Шеффілд, — як ви добрали людей, котрі мають вирушити на місце першого поселення. Виходить так, що ви призначаєте для першочергових робіт лише себе — фізика, Вернадського — хіміка та трьох біологів. Так?

— Так.

— І ви вважаєте, це буде компетентна експедиція?

— О Космосе! А ви б запропонували щось інше?

— Я хотів би вирушити теж.

— Чому?

— У вашій групі нема нікого, хто має відношення до науки про психіку.

— До науки про психіку! Велика Галактико! Докторе Шеффілд, ризикувати п'ятьма чоловіками — це й так забагато. Якщо говорити по суті, докторе, вас і вашого... гм... підопічного включили до складу нашого наукового персоналу за розпорядженням Бюро у справах периферії, але без якихось попередніх консультацій зі мною. Я скажу чесно. Якби мене спитали, я б заперечував. Я не бачу, чим корисна може бути наука про психіку в таких дослідженнях, як-от наше, котре врешті-решт є чисто природознавчим дослідженням. Дуже прикро, що Бюро вирішило здійснити експеримент з мнемоніком саме в таких обставинах. Ми не можемо допустити сцен, подібних до тої, що була тут у нього з Родрігесом.

Шеффілд зрозумів, що Саймонові невідомо про Маркову причетність до самої ідеї спорядити цю експедицію.

Він сидів випростаний — руки на колінах, лікті повернуті вбік. Обличчя прибрало виразу крижаної офіційності.

— Отже, ви не бачите, чим може бути корисна наука про психіку в такому дослідженні, як наше, докторе Саймон? А якщо я скажу вам, що загибель першого поселення цілком просто можна пояснити на основі психології?

— На мене це не справить враження. Психолог здатний усе пояснити, але неспроможний нічого довести.

І Саймон гордовито посміхнувся, задоволений складеним на ходу афоризмом.

Та Шеффілд мов недочув його.

— Дозвольте мені торкнутися деяких деталей, — сказав він. — Чим саме Братусь вирізняється з усіх вісімдесяти трьох тисяч населених планет?

— Ми ще не маємо достатньої інформації. Я не можу точно сказати.

— О блідолиций брате мій! Всі необхідні відомості були у вас ще перед тим, як ми вилетіли сюди. У Братуся — два сонця.

— Ну, так, звичайно.

Але тепер на обличчі астрофізика промайнуло збентеження.

— І зауважте, два кольорових сонця. Кольорових. Уявляєте, що це означає? Це означає, що кожна людина, ви чи я, стоячи в повному сяйві двох сонць, кидатиме від себе дві тіні. Одну блакитно-зелену, а другу червоно-оранжеву. Довжина кожної буде, природно, змінюватися залежно від пори дня. Чи спадало вам на думку, що не завадило б вивчити, як розподіляються кольори у цих тінях? У вас це називається, по-моєму, спектром відбиття?

— Я гадаю, — бундючно промовив Саймон, — що спектри відбиття будуть такі самі, як і спектри випромінювання самих сонць. Що ж вам іще потрібно?

— Потрібно перевірити це. А може, повітря поглинає хвилі деяких довжин? А рослинність хіба не здатна поглинати? А згадайте супутника Братуся — Сестричку. Я спостерігав її останніми ночами. Вона також кольорова, і кольори на ній переміщуються.

— Ну, звичайно, хай йому чорт! Вона проходить незалежні фази від кожного з сонць.

— А ви ж не перевірили її спектр відбиття, адже так?

— Ні, він десь у нас є. Тільки ніякого інтересу він не становить. А чому це так вас цікавить?

— Дорогий мій докторе Саймон, існує добре відомий психологам факт: чергування червоного й зеленого кольорів шкідливо впливає на психічну стійкість людини. У даному разі цей червоно-зелений хромопсихічний ефект (як ми його називаємо) не тільки неминучий, але й відбуватиметься в обставинах, котрі людському розумові вбачаються як украй неприродні. Цілком імовірно, що в таких умовах хромопсихоз спричиниться до гіпертрофії триєдиних шлуночків мозку і, через неї, — до церебральної кататонії, а то вже фатальний кінець.

Саймона було покладено на лопатки.

— Ніколи не чув про подібні речі, — пробурмотів він.

— Звичайно, не чули, — відповів Шеффілд. (Тепер настала його черга набрати бундючного вигляду). — Бо ви не психолог. Не піддаватимете ж ви сумнівам мою професійну думку?

— Та ні ж бо. Але з останніх повідомлень експедиції ясно, що люди вмирали внаслідок чогось такого, що більше схоже на розлад дихання.

— Так, але Родрігес відкинув такі пояснення, і ви погодилися з його професійною думкою.

— Я не сказав зараз, що був розлад дихання. Я згадав про щось таке, що схоже на це. А все-таки при чому тут ваш червоно-зелений хромотрамтарарам?

Шеффілд похитав головою.

— Ви, неспеціалісти, все собі уявляєте хибно. Припустімо, що ми таки маємо справу з певним фізичним явищем; але це ще не означає, що тут

виключаються якісь психологічні причини. Найвагомішим доказом моєї теорії є те, що червоно-зелений хромопсихоз виявляється спочатку як психогенний розлад дихальних функцій. Гадаю, ви не дуже обізнані з психогенними хворобами?

— Ні, це лежить за межами моєї галузі.

— Либонь, так. Так ось. Мої розрахунки показують, що в умовах підвищеного вмісту кисню на цій планеті психогенний розлад дихальних функцій не лише неминучий, а й протікатиме надзвичайно важко. До речі, ви спостерігали місяць... я хочу сказати — Сестричку, протягом останніх ночей?

— Так, я спостерігав Іліон. — Саймон навіть тепер не забув офіційну назву Сестрички.

— Ви спостерігали її пильно? І довго? У телескоп?

— Так. — Саймонове занепокоєння зростало.

— Еге, — сказав Шеффілд. — Отож: в останні кілька ночей кольори супутника були особливо небезпечні. Ви напевне мусили відзначити у себе легеньке свербіння в носовій порожнині, а в горлі, мабуть, трохи дерло. Думаю, болю ви ще не відчуваєте. А крім того, ви, очевидно, почали кашляти або чхати? І ковтати стало трохи важче?

— По-моєму, я... — Саймон судорожно ковтнув слину і глибоко вдихнув: перевіряв діагноз Шеффілда. Раптом він підскочив із стиснутими кулаками й зарепетував: — Свята Галактико! Шеффілде, ви не мали права раніше мовчати! Я все це відчуваю. Що тепер робити, Шеффілде? Це ще можна вилікувати, кажіть? Чорт забирай, Шеффілде! — вже заверещав він. — Чому ви не сказали нам про це раніше?

— А тому, — спокійно мовив Шеффілд, — що я зараз не сказав вам жодного слова правди. Від початку й до кінця — жодного правдивого слова. Кольори не можуть заподіяти ніякої шкоди. Сідайте, докторе Саймон. Вигляд у вас не дуже розумний.

— Ви сказали, — пробелькотів, хапаючи повітря, геть збитий з пантелику Саймон, — ви сказали, що це ваша професійна думка...

— Моя професійна думка! Клянуся Космосом і всіма малими кометами, Саймоне, чому професійна думка перетворюється в якесь чаклунство? Людина може просто набрехати або може бути не досить обізнана з деталями своєї галузі. Спеціаліст може помилятися — бо він погано знає суміжні галузі. Він може бути впевнений, що має рацію, і все ж таки помилятися. Взяти хоча б вас. Вам відомо все про будову Всесвіту, а я в цих справах повний невіглас: знаю лиш те, що зірка — це цяточка, яка блимає на небосхилі, а світловий рік — це щось довжелезне. А все ж таки ви впіймалися на гачок моєї "психологічної" тарабарщини, через яку мало не вмер би від сміху кожен студентик-психолог. Чи не згодитеся ви, Саймоне, що час нам уже менше носитись із тією професійною думкою, а більше дбати по загальну координацію всіх наших дій?

Краска поволі сходила з обличчя Саймона. Воно стало жовтим, наче віск. Губи тремтіли. Він прошепотів:

— Ви скористалися становищем фахівця, щоб пошити мене в дурні?

— Приблизно так, — відповів Шеффілд.

— Я ще ніколи, ніколи... — Саймон затнувся і почав знову: — Я ще ніколи в житті не стикався з такою боягузливою мерзотою.

— Я хотів поставити крапки над "і".

— О, ви їх поставили. Ви їх поставили. — Саймон потроху опановував себе, голос його став рівнішим. — Ви хочете, щоб я все-таки взяв цього вашого хлопчиська з собою...

— Саме так.

— Ні. Ні. Категорично — ні. Ще перед тим як ви увійшли сюди, я сказав "ні", а тепер можу повторити "ні" ще мільйон разів.

— Але чому? Я хочу сказати, чому "ні" ще до того, як я увійшов?

— Він психований. Його не можна тримати серед нормальних людей.

Шеффілд похмуро сказав:

— Будьте ласкаві, не вживайте слів — як-от "психований", навіть смислу яких ви до пуття не знаєте. Якщо вже ви такий вимогливий щодо професійної етики, то облиште, прошу, втручатися в мою спеціальність у моїй присутності. Марк Аннунчіо абсолютно нормальна людина.

— Навіть після тієї сцени з Родрігесом? Так. Овва!

— Марк мав право поставити запитання. Це його робота, врешті це його обов'язок — ставити запитання. А Родрігес не мав права поводитись так по-хамському.

— З вашого дозволу, я все-таки маю перш за все зважати на Родрігеса.

— Чому? Марк Аннунчіо знає більше Родрігеса. І, як на те пішло, він знає набагато більше, ніж ви і я разом узяті. Що для вас важливіше — привезти на Землю путящий звіт чи потішити свої дріб'язкові амбіції?

— Ви можете переконувати мене, що ваш хлопчак знає все на світі, але мені це байдуже. Я усвідомлюю, що він — чудовий папуга. Однак він нічогісінько не розуміє. Я зобов'язаний слідкувати, щоб він мав доступ до всіх даних — такий наказ я одержав від Бюро. Вони мене не поспитали, та хай уже буде так. Я згоден їм догодити. Він отримуватиме всі дані — тут, на кораблі.

— Цього замало, Саймоне, — зауважив Шеффілд. — Марк повинен вилетіти на місце досліджень. Він здатний побачити те, що проґавлять ваші дорогоцінні фахівці.

Саймон крижаним тоном відповів:

— Що ж, можливо. А проте, Шеффілде, згоди я не даю. І ніщо не спонукає мене змінити рішення.

У астрофізика навіть ніс побілів від стримуваної люті.

— Це тому, що я вас обдурив?

— Це тому, що ви опоганили святий обов'язок спеціаліста. Жоден гідний поваги спеціаліст ніколи не скористається зі свого фаху, щоб насміятися з необізнаності фахівця в іншій царині.

— Значить, я таки пошив вас у дурні.

Саймон відвернувся.

— Вийдіть, прошу вас. Протягом усієї мандрівки між нами більше не буде ніяких контактів, за винятком абсолютно необхідних.

— Якщо я піду, — сказав Шеффілд, — то про все дізнаються інші.

Саймон здригнувся.

— Ви збираєтесь переповісти всім нашу невелику сварку? — Його рот скривила холодна презирлива посмішка. — Ви тільки продемонструєте цим, який ви негідник.

— Ой, навряд чи вони візьмуть це всерйоз. Кожен знає, що психологи скорі до жартів. До того ж наші колеги просто забудуть про мене, бо від душі реготатимуть з вас. Ви тільки уявіть — такий імпозантний доктор Саймон повірив, що в нього болить горлечко. І заволав пробі, послухавши трохи "наукової" тарабарщини.

— Хто вам повірить? — скинувся Саймон.

Шеффілд підніс догори праву руку. Між великим і вказівним пальцями він тримав невеличку прямокутну коробочку з кількома кнопками.

— Кишеньковий магнітофон, — сказав він і натиснув на одну з кнопок. Одразу ж почувся голос Саймона.

— Ну, докторе Шеффілд, що сталося?

Голос звучав бундючно, владно й самовпевнено.

— Дайте сюди! — Саймон кинувся на довгов'язого психолога.

Шеффілд відштовхнув його.

— Не будемо мірятися силою, Саймоне. Я ще не так давно займався вільною боротьбою. Послухайте, я пропоную вам угоду.

Саймон далі наскакував на психолога, забувши про гідність, задихаючись від злості. Шеффілд, поволі відступаючи до дверей, утримував його на відстані витягнутої руки.

— Дозвольте Маркові й мені вирушити з вами, і жодна душа цього не побачить і не почує.

Саймон потроху почав заспокоюватися.

— І ви віддасте це мені? — нарешті важко видихнув він.

— Після того, як ми з Марком будемо на місці поселення.

— І я повинен вірити вам на слово? — Саймон намагався вкласти у ці слова стільки образливості, скільки міг.

— А чом би й ні? Хай там як, а ви мені повірте в одному: я розголошу всім нашу бесіду, якщо ви не погодитесь. Спочатку я прокручу цей запис Вернадському. Він буде у захваті. Ви знаєте, яке в нього старосвітське чуття гумору...

— Гаразд. Готуйтеся зі своїм хлопцем до вильоту. — Саймон проказав це таким тихим голосом, що його було ледве чути. Тоді враз рішуче додав: — Тільки запам'ятайте, Шеффілде. Коли ми повернемося на Землю, я витягну вас перед очі Центрального комітету ГАРН. Це я вам гарантую. Вас дискваліфікують.

— Я не боюся Галактичної Асоціації Розвитку Науки. — Шеффілд вимовив назву по складах. — Врешті-решт, чим я перед вами завинив? Невже ви збираєтесь подавати цей магнітофонний запис Центральному комітетові як речовий доказ? Та ну ж бо. Давайте по-дружньому. Ви ж не захочете сповіщати про свою... гм... помилку найголовнішим з бундючних бовдурів, що представляють 83 000 планет?

Чемно всміхнувшись, Шеффілд зник за дверима.

Та коли він опинився у коридорі, усмішка зникла з його обличчя. Вся ця історія йому не подобалась. Тепер він питав сам себе: а чи варта була справа того, щоб наживати собі такого ворога?

19

Поблизу місця першого поселення на Братусі з'явилося сім наметів. Всі вони були перед очима Невіла Фоукса, який стояв на невисокому горбі. Минав сьомий день їхнього перебування тут.

Фоукс глянув на небо. Над головою пропливали густі хмари, просякнуті дощем. Це його радувало. Коли обидва сонця ховалися за такі хмари, всі предмети, освітлені розсіяним сірувато-білим світлом, здавалися майже земними.

Віяв свіжий, вогкуватий вітер — достоту як у Вермонті серед квітня. Фоукс був родом з Нової Англії: приємно хоч на хвилину відчути себе, наче вдома. Через чотири-п'ять годин Лагранж-I зайде і хмари почервоніють, а краєвид стане похмурим і тьмяним. Але Фоукс сподівався на той час уже бути в наметі.

Так близько від екватора і так холодно! Пусте, через тисячу років все тут зміниться. Коли відступлять льодовики, повітря прогріється, а грунт підсохне. З'являться джунглі й пустелі. Поступово підвищуватиметься рівень океанів, поглинаючи безліч островів. Дві великі річки стануть внутрішнім морем, і зміняться обриси єдиного великого Братусевого континенту. А можливо, він розпадеться на декілька малих.

"А місце першого поселення теж зануриться у воду?" — подумав Фоукс. То, може, він забере з собою під воду й прокляття, що нависло над цим місцем.

Фоукс розумів, чому Конфедерації так доконче потрібно розкрити таємницю цього першого поселення. Навіть якщо вся річ справді полягає у звичайному захворюванні, це треба довести. Інакше хто наважиться оселитись на цій планеті? Повір'я про "приманку для роззяв" лякали не тільки космонавтів.

От хоч би він сам... Так, його перша подорож до місця поселення минула цілком щасливо, хоча він і був тоді радий скоріше забратися подалі від цієї похмурої твані. А повертатися сюди було вже важче. Не так просто засинати щодня з думкою про тисячі таємничих смертей, що оточують тебе з усіх боків, відокремлені лише примарним шаром часу.

Нові холоднокровно, як і пристало лікареві, розкопав дюжину могил із зотлілими останками перших колоністів. Фоукс не мусив брати участь в ексгумації і навіть не глянув на них. А Нові заявив, що з цих напівструхлілих кісток нічого дізнатися не вдасться.

— Здається, є якісь аномалії у кісткових відкладеннях, — повідомив він.

Але коли його запитали про причину, лікар визнав, що це явище можна пояснити й сторічним перебуванням кісток у вогкому грунті.

Фоукс створив собі власну фантастичну картину нещастя, і вона переслідувала його навіть наяву. Начебто у грунті планети живе якесь невловиме плем'я розумних істот. Ніким не помічені, вони сто років тому регулярно відвідували поселення, готуючи нещадне винищення чужинців.

В його уяві малювалася тиха бактеріологічна війна. Ось ці фантоми у малих лабораторіях під корінням дерев вирощують всякі грибки та спори, шукаючи такого різновиду, який міг би жити в людському організмі. Можливо, вони навіть викрадали дітей, щоб провадити на них досліди.

І коли вони знайшли те, що шукали, спори було випущено в атмосферу, і на колонію попливли смертоносні хмари...

Фоукс розумів, що все те — плід його фантазії. Він вигадав це під час безсонних ночей, без очевидної причини — може, тому, що тривожно стискалося серце. Однак, залишившись сам на сам з лісом, він не раз здригався, пойнятий раптовим моторошним відчуттям, ніби чиїсь блискучі очі пильно стежать за ним з-під дерев у похмурому присмерку Лагранжа-І.

Заглиблений у такі думки, Фоукс усе ж за звичкою ботаніка не минав оком жодної з рослин, повз які проходив. Він навмисне, виходячи з табору, обирав щоразу новий напрямок, але завжди бачив майже те саме. Ліси на Братусі не можна назвати могутніми, і вони не мали непролазних хащів. Мандрувати ними було досить легко. Низенькі дерева (лише деякі з них перевищували десять футів, хоча товщина стовбурів була приблизно така, як у земних дерев) росли аж ніяк не купно.

Фоукс уклав спрощену схему класифікації рослинного світу Братуся й у глибині душі сподівався, що така класифікація, можливо, обезсмертить його ім'я в ботанічній науці.

Наприклад, там росло "дерево-багнет". Його великі пурпурові квіти приваблювали комахоподібних істот, які будували всередині квіток маленькі гніздечка. Згодом (під дією якогось імпульсу чи сигналу — Фоукс не знав) усі квітки на цьому дереві за ніч вистрілювали довгу блискучу маточку білого кольору. Така маточка була не менша двох футів, і тому здавалося, що кожне дерево враз вистромило безліч багнетів.

Наступного дня квітка запилювалась, і пелюстки щільно стулювались, закривши й маточку, і комах — усе. Першодослідник Макояма назвав цю

рослину "дерево-багнет", але Фоукс набрався сміливості перейменувати його в "Міграцію Фоуксії".

Всі дерева мали одну спільну особливість. Їхня деревина відзначалася неймовірною твердістю. Тут було над чим посушити голову і біохімікам — щоб визначити фізичний стан молекул її клітковини, і біофізикам — щоб вивчити, як може проходити вода крізь таку незвичайно щільну тканину. На власному досвіді Фоукс упевнився, що квітки ламаються, мов скляні, якщо їх потягти, а гілля дерев майже неможливо зігнути, не те що зламати. Його кишеньковий ніж затупився, не залишивши на гілці й малої подряпини. Щоб розчистити собі клаптик для посіву, перші колоністи, мабуть, змушені були викопувати дерева з корінням.

На відміну від Землі Братусеві ліси не мали тваринного життя. Можливо, тварини вимерли під час наступу льодовиків. Але Фоукс напевне цього знати не міг.

Усі комахоподібні істоти тут мали по два крила. Крила ці скидалися на пухнасті плівочки, які тріпотіли зовсім беззвучно. Жодна з комах, звичайно, не була кровосисною.

Єдиним представником тваринного світу, який потрапив на очі експедиції, була велика крилата істота, що зненацька з'явилася над табором. Щоб виявити її справжній вигляд, зробили моментальну фотографію, тому що роздивитись її як слід простим оком не було змоги: надто стрімко промайнула вона понад самими наметами, вочевидь стривожена їхньою появою тут.

Летючий звір мав чотири крила. Передня пара крил, які закінчувались міцними кігтями, являла собою майже голі перетинки і, мабуть, забезпечувала можливість планеруючого польоту. Задня пара, вкрита жорстким пухом, тріпотіла з шаленою частотою. Родрігес запропонував назвати цю істоту "тетраптерусом".

Охоплений спогадами, Фоукс раптом здригнувся, побачивши траву нового різновиду, який досі йому ще не траплявся. Трава росла щільним кущем, але кожна стеблина вгорі розгалужувалась на три. Ботанік вийняв лупу й обережно торкнув пальцем одну із стеблин пальцем. Як і інші трави на Братусі, вона була...

Саме в цю мить він почув якийсь шерех позад себе — почув ясно. Він завмер, прислухаючись, але тьохкання його власного серця заглушувало всі інші звуки. Фоукс рвучко обернувся. Щось схоже на людську тінь миттю майнуло за дерево.

Фоуксові перехопило подих. Він став поволі намацувати зброю при поясі, але рука рухалася наче крізь патоку.

Виходить, що його фантазії — зовсім не фантазії? Виходить, Братусь — не безлюдна планета?

Фоукс мимоволі опинився за іншим деревом. Втекти він не міг. То вже напевно. Не скаже ж він іншим: "Я бачив щось живе. Можливо, ось тут вона і є — розгадка. Але я злякався і дав змогу їй зникнути".

Він мусить щось зробити.

Позаду того дерева, за яким сховалася невідома істота, росло "дерево-келих". Воно квітувало; біло-кремові квітки витяглись угору, напружившись у чеканні перших краплин довгожданого дощу. І тут пролунав дзенькіт — ніби розбився келих. Біло-кремові пелюстки, тріпонувшись, нагнулися донизу.

Це йому не привернулося. Хтось таки стояв за деревом.

Фоукс глибоко вдихнув — раз, другий — і прожогом скочив уперед, тримаючи напоготові зброю, готовий стріляти відразу, тільки-но з'явиться небезпека.

Але з-за дерева почувся голос:

— Не стріляйте. Це я.

Потому з'явилася перелякана, але безперечно людська фізіономія.

Це був Марк Аннунчіо.

Фоукс застиг на місці і втупився в хлопця. Нарешті видушив із себе:

— Що ти тут робиш?

Не відриваючи погляду від зброї, Марк пробелькотів:

— Я йшов за вами.

— Навіщо?

— Подивитись, що ви робите. Мені було цікаво, що ви знайдете. Я думав, як ви мене помітите, то проженете.

Аж тепер Фоукс помітив, що й досі тримає в руці зброю, і сховав її до кобури, але тільки з третьої спроби.

Впали перші краплини дощу. Фоукс різко кинув:

— Нікому не кажи, що тут сталося.

Він зміряв юнака ворожим поглядом, і вони, тримаючись віддалік один від одного, попростували до табору.

До семи наметів додався збірний будиночок, якого поставили посередині табору. В ньому за довгим столом зібралася вся група.

Приводом була визначна подія, але всі в будиночку мали трохи приголомшений вигляд. Верховодив Вернадський, який у студентські роки завжди готував собі їжу сам. Ось він витяг з високочастотної пічки якесь паруюче вариво і проголосив:

— Кому калорій?

І став щедро розкладати їжу по тарілках.

— Пахне дуже смачно, — невпевнено сказав Нові.

Він підчепив на виделку шматок м'яса. Воно було якогось лілового кольору, і, незважаючи на тривалу дію високої температури, дуже тверде. Дрібно покришена зелень круг нього здавалося м'якшого, але й менш їстівною.

— Ну, то що? — спитав Вернадський. — Їжте. Уминайте за обидві щоки. Не бійтесь, я вже пробував — смакує.

Він напхав рот м'ясом і жував довго-довго.

— Трошки тверде, зате смачно.

— А може, це нас і вб'є, — замогильним голосом проказав Фоукс.

— Пусте, — озвався Вернадський. — Пацюки живилися цим два тижні.

— Два тижні — не так уже й багато, — заперечив Нові.

— Нічого, від одного шматка не помреш, — підкинув Родрігес. — Скажу чесно, таки смачно!

Так воно й було. Кінець кінцем з цим погодилися всі. До цих пір усі живі організми Братуся, які можна було їсти, виявлялися смачними. Зерно майже неможливо було змолоти на борошно, та коли це вдавалося зробити, з нього виходив гарний хліб, з великим вмістом білка. Кілька таких хлібин і зараз лежало на столі. Вони були темного кольору, важкуваті, але приємні на смак.

Фоукс, вивчивши рослинність Братуся, дійшов висновку, що при продуманих зрошенні й сівбі один акр поверхні планети зможе давати їжі для травоядних тварин у десять разів більше, ніж акр найпоживнішої люцерни на Землі.

На Шеффілда це справило велике враження, і він одразу назвав Братуся житницею сотні планет. Але Фоукс всупереч своїм власним твердженням знизав плечима:

— Приманка для роззяв.

Тиждень тому вся група була дуже схвильована: хом'яки та білі миші несподівано відмовились їсти деякі з нових видів трав, принесених Фоуксом. Коли невелику кількість цих трав підмішали до звичайного їхнього раціону, тварини стали гинути.

Розгадка таємниці?

Не зовсім. Через кілька годин прийшов Вернадський і спокійно сказав:

— Мідь, свинець і ртуть.

— Що? — перепитав Саймон.

— У цих рослинах. Вони містять багато важких металів. Можливо, це еволюційний захисний засіб — щоб їх не їли.

— Виходить, перші поселенці... — почав Саймон.

— Ні, цього не може бути. Більшість рослин цілком їстівні. Лише ці, але їх ніхто їсти й не стане.

— Звідки ви знаєте?

— Не стали ж їх їсти пацюки.

— Так то пацюки...

Вернадський тільки цього й чекав. Він патетично проголосив:

— Ви бачите перед собою мученика науки. Я їх покуштував.

— Що?! — скрикнув Нові.

— Тільки лизнув, не хвилюйтесь. Я — мученик обережний. Взагалі вони гіркі, як стрихнін. Але хіба може бути інакше? Якщо рослина набирається свинцю лише для того, щоб її не з'їла тварина, і якщо тварина дізнається про те лише тоді, коли здохне, то яка від цього рослині користь? Гіркота вказує тварині на небезпеку. Чергування попереджень й покарань — ось у чому фокус.

— Більше того, — сказав Нові, — перші поселенці загинули не від важких металів. Симптоми були зовсім інші.

Ті симптоми були чудово відомі всім. Дехто почув їх у популярному викладі, решта вичитали у спеціальних довідках. Утруднене, болюче дихання, яке поступово далі погіршується. Оце, власне, все.

Фоукс відклав виделку.

— Послухайте, а ну як у цій їжі є якийсь алкалоїд, що паралізує нерви легеневих м'язів?

— У пацюків також є легені, — відповів Вернадський. — І їх ця їжа не вбила.

— А може, він накопичується у тканинах?

— Добре, добре. Якщо у вас виникнуть болі при диханні, перейдіть на звичайний корабельний раціон і подивіться, чи вам не покращає. Але остерігайтеся самонавіювання.

— Це вже з моєї парафії, — пробурчав Шеффілд. — Щодо цього — не хвилюйтеся.

Фоукс важко зітхнув, потім ще раз. Тоді з похмурим виглядом поклав собі в рот новий шмат м'яса.

На дальньому кінці стола сидів Марк Аннунчіо. Він їв повільніше, ніж решта членів експедиції, і пригадував монографію Норріса Вайнограда "Смак і запах". Вайноград розробив класифікацію смаків і запахів, що базується на опису затримування ферментних реакцій усередині смакових сосочків. Аннунчіо не знав достеменно, що це означає, але пам'ятав усі символи, характеристики й визначення.

І ось тепер, доїдаючи свою порцію, Марк визначив смак м'яса, розклавши його одночасно на три підкласи. Хлопцеві щелепи трохи нили від напруженого жування.

Наближався вечір. Лагранж-I уже висів низько над обрієм. День видався ясний, теплий, і Борис Вернадський відчував насолоду. Він зробив деякі цікаві виміри, а його строкатий светр поволі змінював кольори з кожною годиною, в міру того як сонця переміщувались на небосхилі.

Тепер від Вернадського тяглася довга червона тінь, і лише нижня її третина, на яку накладалася тінь від Лагранжа-II, була сірого кольору. Він простяг руку, і від неї впали дві тіні — розмита оранжева, футів на 15 від нього, і густіша голуба — з того ж боку, але завдовжки футів із п'ять. Якби він мав час, він із задоволенням створив би прекрасну гаму кольорових тіньограм.

Він так захопився приємними думками, що навіть не обурився, побачивши Марка Аннунчіо, який обходив його дальньою стежкою. Вернадський відклав убік нуклеометр і помахав рукою:

— Йди сюди!

Юнак несміливо наблизився до нього.

— Здрастуйте.

— Ти щось хотів?

— Я просто... просто дивлюсь.

— Он як? Гаразд, підходь, дивися. Знаєш, що це я роблю?

Марк заперечливо похитав головою.

— Це нуклеометр, — сказав Вернадський. — Його встромляють у грунт. Ось так. Отут зверху в нього генератор силового поля, тому його можна ввігнати в будь-яку породу.

Не припиняючи розмови, він наліг на нуклеометр, і той на два фути угруз у голову кам'яного пласта.

— Бачиш?

У Марка засвітилися очі, і це сподобалось Вернадському. Геохімік сказав:

— По боках стрижня тут є мініатюрні атомні пічечки. Кожна з них випаровує близько мільйона молекул навколишньої породи і розкладає їх на атоми. Потім атоми розподіляються за масою та зарядом ядер, і результати можна безпосередньо зчитувати зі шкал ось тут, зверху. Метикуєш?

— Не зовсім. Але це непогано знати.

Вернадський, усміхнувшись, промовив:

— Ми закінчуємо вимірювання — одержуємо чисельні дані про вміст різних елементів у корі. На всіх киснево-водних планетах ці цифри майже однакові.

Марк зауважив серйозно:

— З тих планет, що я знаю, найбільше кремнію має Лепта — 32,765%. У Землі — лише 24,862%. Стосовно до маси.

Усмішка спливла з обличчя Вернадського. Він сухо спитав:

— Слухай, хлопче, ти знаєш такі цифри для всіх планет?

— Ні, це неможливо. По-моєму, ще не всі планети й досліджені. У "Довіднику з кори планет" Бішуна і Спенглоу є дані тільки для 21 854 планет. Їх я, звичайно, знаю всі.

Вернадський відчув себе так, ніби з нього випустили повітря. Все ж він провадив:

— На Братусі елементи розподілені ще рівномірніше, ніж звичайно. Кисню мало — за моїми даними, в середньому якихось 42,113%. Кремнію також мало — 22,722%. Важких металів у 10-100 разів більше, ніж на Землі, і це не локальне явище: загальна густина Братуся на 5% вища за земну.

Вернадський і сам не відав, навіщо все це говорить хлопчині. Якоюсь мірою, мабуть, тому, що завжди приємно мати уважного слухача. Коли нема з ким поговорити про свою професію, часом стає самотньо й смутно. І він продовжив свою лекцію, дедалі більше входячи у смак:

— З другого боку, легкі елементи розподіляються тут також рівномірніше. В океанах головними сполуками є не хлористий натрій, як на Землі, а магнієві солі. А літій, берилій і бор? Вони легші від вуглецю, але на Землі й на всіх інших планетах зустрічаються дуже рідко. А на Братусі їх багато. Всі ці три елементи становлять близько 0,4% кори, а на Землі — тільки 0,004%.

Марк доторкнувся до рукава геохіміка.

— А ви маєте список усіх елементів з їх вмістом у корі? Можна його подивитись?

Вернадський витяг із задньої кишені штанів складеного папірця, простягнув його Маркові й, усміхаючись, сказав:

— Тільки не надрукуй ці цифри раніш за мене.

Марк пробіг очима папірець і повернув його Вернадському.

— Що, вже? — здивовано запитав той.

— Ну, так, — замислено відповів Марк. — Я все запам'ятав.

Він повернувся й пішов геть, навіть не попрощавшись.

Останній відблиск Лагранжа-I згас за обрієм.

Вернадський подивився услід Марку, знизав плечима, витяг із грунту нуклеометр і рушив до наметів.

22

Шеффілд загалом був задоволений. Марк поводив себе навіть краще, ніж він сподівався. Щоправда, він майже зовсім не вступав у розмови, але це, власне, не мало значення. Хай там як, а Марк виявляв інтерес до всього, що його оточувало, і не нудив світом. І не зчиняв ніяких скандалів.

Вернадський розповів Шеффілдові, що останнього вечора Марк цілком нормально поговорив із ним щодо аналізів складу Братусевої кори і навіть ні разу не підвищив голосу. Вернадський трохи посміявся з того, що Марк знає склад кори двадцяти тисяч планет, і пообіцяв, що коли-небудь примусить хлопця проказати напам'ять усі цифри — просто щоб подивитись, скільки часу це займе.

Сам Марк про розмову з Вернадським нічого Шеффілдові не сказав. Цілий ранок він просидів у своєму наметі. Шеффілд зазирнув туди й

побачив, що хлопець сидить на ліжку, втупившись у свої ноги, і не став його займати.

Шеффілд відчув, що йому самому потрібна якась оригінальна ідея. Справді оригінальна, незвичайна ідея.

Досі вони ще нічого не досягли. За цілий місяць — нічого. Родрігес і чути не хотів про якусь інфекцію. Вернадський геть-чисто відкидав можливість харчового отруєння. Нові шалено мотав головою, коли хтось згадував про порушення обміну речовин. "Де докази?" — питав він.

Усе зводилось до того, що, на тверду думку спеціалістів, будь-яка фізична причина смерті виключалась. Але ж чоловіки, жінки й діти все-таки померли. Значить, була якась причина. Може, психологічна?

Ще на кораблі Шеффілд скористався цим, щоб висміяти Саймона. Але тепер настав час, навіть не час — нагальна потреба серйозно замислитись. Може, щось примусило поселенців самим заподіяти собі смерть? Але що? Людство колонізувало вже десятки тисяч планет, і це аж ніяк не вплинуло на його психічну стійкість. Самогубства та психози більше поширені на самій Землі, ніж деінде в Галактиці.

До того ж колонія відчайдушно благала про медичну допомогу. Люди не хотіли вмирати.

Занепад особистості? Щось специфічне саме для цієї окремої групи? Щось настільки дійове, щоб могло спричинитися до смерті аж тисячі людей? На це не схоже. І зрештою, як про це можна тепер дізнатися? Місце поселення ретельно обшукали, але ні плівок, ні записів, навіть якихось дрібних фрагментів інформації не знайшли. Насичене вологою сторіччя знищило геть усі нетривкі свідоцтва.

Шеффілд опинився немов у порожнечі. Він відчував повну безпорадність. Інші принаймні мають певні відомості, з якими можна працювати. У нього не було нічого.

Він знову опинився біля Маркового намету. І мимоволі зазирнув усередину. Намет був порожній. Шеффілд озирнувся й помітив Марка, який поспішав до лісу. Шеффілд гукнув його вслід:

— Марку! Зачекай мене!

Марк зупинився, потім начебто рушив далі, але передумав, і дав довгоногому Шеффілдові наздогнати себе.

— Куди ти зібрався? — запитав Шеффілд.

Навіть після того як пробігся, він не засапався — так багато кисню було в атмосфері Братуся.

— До ракети, — знехотя відповів Марк.

— Чого?

— Я ще не мав нагоди роздивитись її як слід.

— Та ну ж бо! Була в тебе така нагода, — сказав Шеффілд. — Коли ми летіли в табір, ти ж не відходив від Фоукса — висів у нього над головою, як шуліка.

— Тоді було багато людей, — сердито кинув Марк. — А я хочу роздивитися ракету сам-один.

Шеффілд занепокоївся. Хлопець роздратований. Краще піти з ним і з'ясувати, в чому річ. І він сказав:

— Якщо подумати, то й мені не завадило б добре роздивитися ракету. Ти не заперечуєш, як я підтримаю тобі компанію?

Марк завагався, тоді сказав:

— Га... гаразд. Якщо ви так хочете.

Запрошення пролунало не вельми ґречно.

Шеффілд запитав:

— А що ти несеш, Марку?

— Палицю. Я зрізав її з дерева лазером і взяв із собою на той випадок, якщо хтось здумає мене зупинити.

І він махнув палицею — так, що вона зі свистом розітнула густе повітря.

— Навіщо комусь зупиняти тебе, Марку? Я б її викинув. Вона важка й тверда. Ти можеш когось поранити.

Марк простував далі.

— Не викину.

Шеффілд поміркував трохи й вирішив поки що утриматись від сварки. Спочатку треба з'ясувати, звідки раптом така ворожість.

— Ну, як знаєш, — мовив він.

Ракетний човен лежав на галявині. Його лискуча металева поверхня відбивала зеленаве проміння Лагранжа-I, що був у зеніті; Лагранж-II ще не з'явився над обрієм.

Марк сторожко роззирнувся навкруги.

— Нікого не видно, Марку, — сказав Шеффілд.

Вони піднялися на борт. Це була велика ракета. Сім чоловік і все необхідне спорядження вона перевезла до табору всього за три рейси.

Шеффілд боязко оглянув панель керування.

— Не можу уявити, як це такий собі ботанік спромігся навчитись керувати цією махиною? Це ж так далеко від ботаніки!

— Я теж можу нею керувати, — несподівано сказав Марк.

— Ти? — Шеффілд з подиву аж вирячив очі.

— Я спостерігав, що робив доктор Фоукс, коли ми летіли сюди. Я зрозумів усе, що він робив. І потім, у нього є інструкція з ремонту ракети. Я якось поцупив її і прочитав.

— Ну, це таки радість, — весело сказав Шеффілд. — Тепер на крайній випадок маємо запасного пілота.

Він повернувся до Марка спиною і не бачив, як палиця злетіла вгору і з силою впала на його голову. Він не почув, як Марк проказав стурбованим голосом: "Вибачте, докторе Шеффілд". Власне кажучи, він навіть не відчув удару, від якого знепритомнів.

Згодом Шеффілд зрозумів, що свідомість повернулася до нього, коли ракету трусонуло під час посадки. Нічого ще не тямлячи, весь наче в тумані, він відчув якийсь біль.

Над ним ніби плавав голос Марка. Це було перше, що Шеффілд усвідомив. Він зробив спробу перевернутися й стати на коліна. У голові гуло.

Спочатку Марків голос сприймався просто як потік порожніх, безладних звуків. Потім звуки почали складатися в слова. Нарешті, коли Шеффілд великим зусиллям розплющив очі й одразу заплющив їх від різкого світла, він уже почав розбирати цілі речення. Він стояв на одному коліні, опустивши важку голову, і слухав, як Марк захлинаючись викрикував тонким голосом:

— ...тисяча людей, і всі вмерли. Залишилися тільки могили. І ніхто не знає чому.

Почувся гомін, в якому Шеффілд нічого не міг розібрати. Потім розлігся чийсь хрипкий бас, а після того знову заговорив Марк:

— Це — правда. Але навіщо, по-вашому, на борту стільки вчених?

Перемагаючи біль, Шеффілд звівся на ноги й притулився до стіни. Він доторкнувся до гулі на голові і, глянувши на долоню, побачив кров; вона геть просочила волосся і вже трохи запеклася. Застогнавши, він хитнувся вперед до виходу, намацав ручку й прочинив люк.

Трап був спущений. Шеффілд трохи постояв біля люка, похитуючись і не наважуючись зробити бодай крок.

Йому потрібен був час, щоб зорієнтуватися, що діється навколо. Обидва сонця стояли високо в небі, а за тисячу футів від ракети над миршавими деревами височів гігантський сталевий циліндр "Трьох Г.".

Марк стояв біля підніжжя трапа, оточений членами екіпажу. Вони були роздягнені до пояса і вже встигли засмагнути під ультрафіолетом Лагранжа-II, ставши мало не чорними. (Спасибі густій атмосфері і товстому шарові озону в її верхній частині — вони затримували ультрафіолетове випромінювання, послаблюючи його до нешкідливого рівня).

Астронавт, що стояв якраз перед Марком, спирався на бейсбольну битку. Інший підкидав і ловив м'ячика. Багато хто мав на руках бейсбольні рукавички.

"Дивно, — чомусь промайнуло в голові Шеффілда, — Марк причалив прямо біля стадіону".

Марк подивився вгору, побачив його і збуджено скрикнув:

— Містере Шеффілд, адже правда, що колись сюди посилали експедицію і що всі вони загинули?

Шеффілд спробував було сказати: "Марку, що ти робиш?", — та не зміг.

— Містере, правду каже цей пуголовок?

Шеффілд учепився спітнілими долонями за поручень трапа. Обличчя астронавта колихалося за метр від нього. Товсті губи й маленькі очиці, що визирали з-під густих брів, смикнулись і затанцювали перед Шеффілдом. Потім трап метнувся вгору й закрутився десь над головою. Він чомусь тримався тепер руками за землю, а вилицю раптом пронизав холодний біль. Тут він перестав опиратися і знову втратив свідомість.

Наступного разу Шеффілд опритомнів уже не так болісно. Він лежав у ліжку, над ним схилилися два обличчя. Перед очима в нього пропливло щось довге й тонке, і крізь шум у голові він почув чийсь голос:

— Зараз він очуняє, Саймоне.

Шеффілд заплющив очі. Не знати як, але він збагнув, що голова його забинтована.

Він хвилину полежав спокійно, тільки глибоко втягував повітря. А коли знову розплющив очі, побачив кілька облич цілком ясно. Ось просто над ним кругле обличчя Нові, з професійно нахмуреним чолом, яке, втім, одразу проясніло, тільки-но Шеффілд вимовив:

— Привіт, Нові!

Друге обличчя — злостиве, зі стиснутими зубами, але з ледь помітними іскорками задоволення в очах — належало Саймонові.

— Де ми? — запитав Шеффілд.

— У космосі, докторе Шеффілд, — крижаним тоном відповів Саймон. — Ось уже два дні.

— Два дні? — У Шеффілда зробилися великі очі.

— У вас був тяжкий струс мозку, Шеффілде, — втрутився Нові, — мало не тріснув череп. Спокійніше.

— Що трапи... Де Марк? Де Марк?!

— Тихше. Тихше.

Нові поклав руки Шеффілдові на плечі й примусив його знову лягти.

— Ваш хлопчисько під арештом, — сказав Саймон. — Якщо хочете знати чому, то знайте: він умисне підбурював команду корабля до бунту, внаслідок чого наражалося на небезпеку життя п'ятьох чоловік. Нас ледве не залишили у тимчасовому таборі, тому що команда збиралася відлетіти негайно. Капітанові було зовсім не просто упрохати, щоб вони взяли нас із собою.

Шеффілд спробував вивільнити з-під рук Нові одне плече. В пам'яті спливла розпливчаста картинка — Марк і астронавт із биткою. Марк промовляє: "...тисяча людей, і всі вмерли..."

Зробивши неймовірне зусилля, психолог підвівся на лікті.

— Послухайте, Саймоне, я не знаю, чому Марк це зробив, але дайте мені змогу поговорити з ним. Я все з'ясую.

— В цьому нема потреби, — відповів Саймон. — Все стане ясно на суді.

Шеффілд знову зробив спробу вивільнитися з-під рук Нові.

— Та навіщо ж така офіційність? Навіщо втягувати сюди Бюро? Ми можемо розібратися самі.

— Саме це ми й збираємося зробити. За космічним законодавством, капітан уповноважений особисто розглядати справи про злочини й правопорушення, вчинені у відкритому космосі...

— Капітан? Учинити суд тут — на борту корабля? Саймоне, ви не можете цього допустити. Це буде вбивство.

— Аж ніяк. Це буде справедливий і цілком слушний суд. Я в усьому згоден із капітаном. З огляду на дисципліну такий суд просто необхідний.

— Послухайте, Саймоне, — втрутився схвильований Нові. — Годі вам. Він ще не в тому стані, щоб таке переживати.

— От і шкода, — відказав Саймон.

— Але ви не розумієте! — наполягав Шеффілд. — За хлопця відповідаю я.

— Навпаки, я це добре розумію, — озвався Саймон. — Саме тому ми й чекали, поки ви прийдете до тями. Вас також судитимуть разом із ним.

— Що?

— Бо ви відповідаєте за всі його дії. Більше того, ви були разом з ним, коли він викрав ракетний човен. Команда бачила вас біля люка ракети в той момент, як він підбурював команду на бунт.

— Але він розбив мені голову, щоб викрасти ракету. Невже ви не розумієте, що це вияв серйозного психічного розладу? Він не відповідає за свої вчинки, тобто неосудний.

— Нехай, Шеффілде, це вирішить капітан. Залиштеся з ним, Нові.

Він повернувся, щоб піти.

Шеффілд прикликав на допомогу всі сили, що в нього залишились, і загорлав:

— Саймоне! Ви хочете помститись мені за той урок психології, що я вам дав. Ви — дріб'язковий, ниций...

Задихаючись, він упав на подушку.

Саймон, уже від дверей, сказав:

— І до речі, Шеффілде, підбурювання до бунту на борту корабля карається смертю!

25

"Оце таки суд!" — похмуро подумав Шеффілд. Ніхто не дотримувався законної процедури; а втім, психолог був упевнений, що ніхто її й не знає, і менше за всіх — капітан.

Суд відбувався у великій кают-компанії, де під час звичайних рейсів команда збиралася подивитись субефірні передачі. Але тепер нікого з членів екіпажу сюди не допустили, хоча науковий персонал зібрався весь.

Капітан Фоленбі сидів за столом якраз під субефірним приймачем. Шеффілда й Марка посадили окремо, ліворуч від капітана, обличчям до нього.

Капітан сидів наче на шпичках. То він невимушено перемовлявся із "свідками", то з підкресленою офіційністю вимагав припинити всякий шепіт серед присутніх.

Шеффілд і Марк, які тут уперше побачились після польоту на ракетному човні, урочисто потиснули один одному руку. (Ініціатива належала Шеффілдові: Марк, побачивши заклеєне хрест-навхрест смужками пластиру виголене місце на Шеффілдовій голові, спочатку не наважувався до нього підійти).

— Вибачте мені, докторе Шеффілд. Вибачте.

— Нічого, Марку. Як з тобою поводились?

— По-моєму, добре.

— Обвинувачені, не розмовляти! — гримнув на них капітан.

Шеффілд спокійно заперечив:

— Послухайте, капітане, у нас нема адвокатів, і ми не мали часу підготуватись до слухання справи.

— Ніяких адвокатів не потрібно, — сказав капітан. — Це не суд присяжних на Землі. Це капітанське розслідування, тобто зовсім інша річ. Важать тільки факти, а не всякі юридичні теревені. Процес може бути переглянутий на Землі.

— Але до того часу ми, може статися, й не доживем! — гаряче заперечив Шеффілд.

— Починаємо! — оголосив капітан, грюкнувши по столу алюмінієвою скобою у формі літери "Т".

Саймон сидів у першому ряду й ледь посміхався. Шеффілд стежив за ним із великим занепокоєнням. Саймонова посмішка нітрохи не змінилася за весь час, поки слухали свідків, котрі мали засвідчити, що команда ні в якому разі не повинна була знати про мету експедиції, і що Марк з Шеффілдом були присутні, коли виголошувалась ця настанова. Міколог експедиції розповів про свою розмову з Шеффілдом, яка підтверджувала, що Шеффілд добре знав про цю заборону.

Було встановлено, що Марк хворів більшу частину польоту до Братуся і що після посадки на планету він хоча й одужав, але поводив себе дивно.

— Як ви можете це пояснити? — запитав капітан.

З гурту присутніх раптом пролунав спокійний голос Саймона:

— Він перелякався. Він був готовий на все, аби втекти з цієї планети.

Шеффілд підхопився з місця:

— Зауваження Саймона не стосуються справи. Він не свідок.

— Сідайте! — сказав капітан, торохнувши скобою по столу.

Суд точився далі. Викликали одного з членів екіпажу, який засвідчив, що Марк повідомив їм про першу експедицію і що при цьому був присутній Шеффілд.

— Я вимагаю перехресного допиту! — заволав Шеффілд.

— У вас ще буде така можливість, пізніше, — сказав капітан, і астронавта випровадили.

Шеффілд уважно вдивлявся в присутніх. Було очевидно, що не всі симпатії на боці капітана. Шеффілд був психолог, і навіть за таких обставин йому спало на думку, що багато хто з них, мабуть, був радий забратися геть з Братуся і в душі дякував Марку, що той прискорив цю справу. Більше того, їм, очевидно, не подобалася така поспішна судова розправа. Вернадський сидів похмурий, а Нові зиркав на Саймона з видимою неприязню.

Шеффілда якраз непокоїв Саймон. Психолог відчував, що не хто інший, як він, переконав капітана влаштувати цей суд і що він може вимагати найвищої міри покарання. Шеффілд вельми шкодував, що зачепив патологічну пиху цього чоловіка.

Та над усе його бентежила поведінка Марка. Той не виявляв ніякого хвилювання. Куди поділися й усякі ознаки космічної хвороби. Марк слухав уважно, але те, що відбувалося, немовби не дуже його турбувало. Здавалось, він знає щось таке, у порівнянні з чим усе інше нічого не важить.

Капітан грюкнув скобою по столу і сказав:

— Начебто все. Факти встановлено. Безперечно. Можна кінчати.

Шеффілд знов підскочив зі свого місця.

— Постривайте. А наша черга?

— Мовчіть! — наказав капітан.

— Ні, це ви мовчіть! — Шеффілд звернувся до присутніх: — Послухайте, нам не дали змоги виправдатися. Нам навіть не дозволили допитати свідків. Хіба це справедливо?

Знявся гамір, якого не могло перекрити навіть стукотіння скоби.

— Чого там виправдовуватись? — холодно промовив Саймон.

— Може, й нема чого! — крикнув у відповідь Шеффілд. — Але чим ви ризикуєте, якщо вислухаєте нас? Чи боїтеся, що нам таки є чим виправдатись?

Тепер у кают-компанії стало чути окремі вигуки:

— Дайте йому сказати!

— Про мене, хай говорить, — знизав плечима Саймон.

Капітан похмуро запитав:

— Чого ви хочете?

Шеффілд відповів:

— Виступити як власний адвокат і викликати як свідка Марка Аннунчіо!

Марк спокійно підвівся. Шеффілд повернувся разом із стільцем до глядачів, а Маркові дав знак сісти.

Він вирішив, що не варто розігрувати судовий спектакль — на зразок тих, які показують по субефіру. Урочисто запитувати ім'я і біографію аж ніяк не варто. Краще одразу перейти до справи. І він сказав:

— Марку, ти знав, що станеться, якщо ти розповіси команді про першу експедицію?

— Так, докторе Шеффілд.

— Тоді навіщо ти це зробив?

— Тому що нам усім було конче потрібно забиратися з Братуся геть, не гаючи ні хвилини. А це був найшвидший спосіб покинути планету.

Шеффілд відчув, що ця відповідь справила на слухачів кепське враження, але він міг лише покластись на інтуїцію. Нюх психолога підказував йому, що, тільки знаючи щось вагоме, Марк, як і кожен мнемонік, здатен так спокійно поводитися за подібних обставин. Адже все знати — це їхня професія.

— Марку, а чому так важливо було покинути Братусь?

Марк не пробував ухилитися. Він подивився прямо на тих, хто сидів навпроти нього, і відповів:

— Бо я знаю, від чого загинула перша експедиція; і ми загинули б від того самого — це була б тільки справа часу. Можливо, і зараз уже пізно. Можливо, ми вже помираємо. Можливо, ми помремо всі до одного.

Шеффілд почув, як серед присутніх покотився і враз затих здивований гомін. Навіть капітан закляк із своєю скобою, навіть з уст Саймона сповзла та непевна посмішка.

В цю хвилину Шеффілд думав не про те, що там знає Марк, а про те, що він заходився діяти самостійно на підставі того, що знає. Таке вже трапилось одного разу, коли Марк, придумавши власну теорію, вирішив вивчити бортовий журнал. Шеффілд пошкодував, що не спробував тоді вивчити як слід цю тенденцію. Тож він досить похмуро запитав:

— Чому ти не порадився зі мною, Марку?

Марк трохи зніяковів.

— Ви б не повірили... І тоді мені довелося вдарити вас, щоб ви не завадили. Ніхто з них мене б не послухав. Вони всі ненавидять мене.

— Чому ти гадаєш, що вони ненавидять тебе?

— Згадайте хоча б те, що було з доктором Родрігесом.

— Це було давно. З іншими ж ти не сварився.

— Я бачив, як на мене дивиться доктор Саймон. А доктор Фоукс хотів навіть вбити мене з лазерної зброї.

— Що? — Шеффілд повернувся до Фоукса, забувши, в свою чергу, про всі на світі формальності. — Фоуксе, ви намагалися вбити його?

Розчервонілий Фоукс підвівся, і всі втупились у нього.

— Я був у лісі, — сказав він, — а він підкрався до мене. Я думав, що це тварина, і вжив застережних заходів. Коли побачив, що це він, я зброю сховав.

Шеффілд знов повернувся до Марка:

— Це правда?

Марк похмуро вів своєї:

— Ну... А коли я попросив у доктора Вернадського дозволу подивитись деякі дані, що він їх зібрав, він сказав, щоб я їх не друкував. Неначеб я — нечесна людина!

— Заради святої Землі, я ж пожартував! — зойкнув Вернадський.

Шеффілд промовив квапливо:

— Гаразд, досить, Марку! Ти нам не віриш і тому вирішив діяти самотужки. А тепер, хлопче, — до справи. Від чого, по-твоєму, повмирали перші поселенці?

Марк відповів:

— Наскільки я знаю, від цього міг би померти й той дослідник, Макояма, якби не загинув під час аварії через два місяці і три дні після свого повідомлення про Братусь. Правда, це лише припущення.

— Гаразд, але від чого все-таки вони вмирали?

Всі принишкли. Марк подивився навколо і сказав:

— Від пилу.

Розлігся дружний регіт. Щоки в Марка запалали.

— Що ти хочеш цим сказати? — запитав Шеффілд.

— Від пилу! У повітрі повно пилу! А в ньому — берилій. Спитайте у доктора Вернадського.

Вернадський підвівся і проштовхався уперед.

— При чому тут я?

— Ну, як же, — наполягав Марк. — Там були цифри — в тих даних, які ви мені показували. Берилію дуже багато в корі, отже, він повинен бути з пилом і в повітрі.

— Ну й що, як там є берилій? — запитав Шеффілд. — Вернадський, прошу вас дозвольте мені ставити питання.

— Отруєння берилієм, — ось що. Коли ви дихаєте берилієвим пилом, у легенях утворюються незагойні грануломи. Я не знаю, що це таке, але у всякому разі, стає важко дихати, а потім ви помираєте.

До загального галасу приєднався ще один збуджений голос. То був Нові:

— Про що ти кажеш? Ти ж не лікар!

— Знаю, — поважно відповів Марк. — Але якось я прочитав стародавню книгу про отрути. Таку стародавню, що вона була надрукована на справжньому папері. В бібліотеці є лиш кілька таких, і я всі їх продивився — це ж така дивина.

— Гаразд, — сказав Нові. — І що ж ти прочитав? Ти можеш мені розповісти?

Марк гордовито підвів голову.

— Можу сказати напам'ять. Слово в слово. "Всі двовалентні іони металу, що мають однаковий радіус, можуть активувати в організмі разюче розмаїття ферментативних реакцій. Це можуть бути іони магнію, марганцю, цинку, заліза, кобальту, нікелю та інші. В усіх цих випадках іон берилію, що має такий самий розмір і заряд, діє як інгібітор. Тому він гальмує велику кількість реакцій, які каталізуються ферментами. Оскільки берилій, очевидно, ніяк не виводиться з легень, то вдихання пилу, що містить солі берилію, спричиняє різні метаболічні розлади, серйозні захворювання і смерть. Відомі випадки, коли одноразове діяння берилію призводило до летального наслідку. Первинні симптоми непомітні, і ознаки захворювання з'являються інколи через три роки після діяння берилію. Прогноз тяжкий".

Капітан у крайньому збентеженні похилився вперед.

— Що він каже, Нові? Є в цьому якийсь сенс?

— Не знаю, має він рацію чи ні, — відповів Нові, — але в тому, що він каже, нема нічого неймовірного.

— Ви хочете сказати, що не знаєте, отруйний берилій чи ні? — різко сказав Шеффілд.

— Не знаю. Ніколи про це не читав. І мені не траплявся жодний випадок такого захворювання.

Шеффілд обернувся до Вернадського:

— А берилій де-небудь застосовується?

Не приховуючи здивування, Вернадський відповів:

— Ні, чорт забирай, не можу пригадати, щоб він де-небудь застосовувався. А втім, ось що. На початку атомної ери його використовували в примітивних атомних реакторах як уповільнювач нейтронів — разом із парафіном та графітом. У цьому я майже впевнений.

— Виходить, зараз його не використовують?

— Ні.

Раптом втрутився електронщик:

— По-моєму, в перших люмінесцентних лампах використовувалися цинк-берилієві покриття. Десь я про це чув.

— І все? — запитав Шеффілд.

— Все.

— Так от, слухайте. По-перше, Марк все процитував точно. Тобто, так і було написано в тій книжці. Я вважаю, що берилій — отруйна речовина.

У звичайних умовах це не має значення, бо його вміст у грунті мізерний. Коли ж людина концентрує берилій для того, щоб використати його в ядерних реакторах, або люмінесцентних лампах, або навіть у складі сплавів, то вона стикається з його отруйними властивостями і шукає йому замінників. І знаходить їх, забуває про берилій, тоді забуває й про те, що берилій — отрута. А потім нам зустрічається планета, незвичайно багата на берилій, як-от Братусь, і ми не можемо зрозуміти, що з нами відбувається.

Саймон, здавалось, не слухав. Він тихенько спитав:

— А що означає: "Прогноз тяжкий"?

Нові відповів мимохідь, думаючи про щось інше:

— Це означає, що коли ви отруїлись берилієм, то вам не вилікуватися.

Саймон закусив губи й відкинувся у кріслі.

Нові звернувся до Марка:

— Я сподіваюсь, симптоми отруєння берилієм...

— Можу прочитати весь список. Я не розумію цих слів, але...

— Було серед них слово "ядуха"?

— Так.

— Пропоную повернутися на Землю якомога швидше і пройти медичне обстеження, — зітхнувши, сказав Нові.

— Але якщо ми все одно не вилікуємося, — кволим голосом промовив Саймон, — то який сенс?

— Медицина пішла далеко вперед відтоді, як книжки друкували на папері, — заперечив Нові. — Крім того, ми могли й не одержати смертельної дози. Перші поселенці прожили під постійним впливом берилію понад рік. Ми ж — тільки місяць. Завдяки швидким і рішучим діям Марка Аннунчіо.

— Заради Космосу, капітане, — скрикнув у відчаї Фоукс, — давайте вибиратися звідси! Швидше на Землю!

Схоже було на те, що суд закінчився. Шеффілд і Марк вийшли одними з перших.

Останнім підвівся з крісла Саймон. Він побрів до дверей млявою ходою людини, яка вважає себе живим трупом.

26

Система Лагранж перетворилася на зірочку, загублену в скупченні, що лишилось позаду. Шеффілд подивився на цю світлу цятку і, позіхнувши, сказав:

— А така красива планета... Гаразд, будемо сподіватися, що залишимось живими. У всякому разі, надалі уряд буде стерегтися планет з високою концентрацією берилію. На таку приманку для роззяв людство вже не клюне.

Марк не відповів. Суд закінчився, і його збудження вгамувалось. В очах у нього блищали сльози. Він думав тільки про те, що може вмерти; а якщо він умре, то у Всесвіті залишиться безліч цікавих речей, яких він так і не спізнає!..

© АЗІМОВ А. Кінець Вічності: Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1990. — 768 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

© ВИШНЕВИЙ В. В., ШВАЙДАК Ю. М., переклад з англійської, 1990.